

A MAGYAR SZÖVETKEZETEK ROMÁNIÁBAN 1918–1948 KÖZÖTT

HUNYADI ATTILA

Az erdélyi magyarság történetének korszakolásában a Monarchia felbomlása és a trianoni szerződés értelmében bekövetkezett hatalomváltozás jelenti a kronológiai választóvonalat. A szövetkezeti-gazdasági intézményesedés is új fordulatot vett a két világháború közötti megváltozott helyzetben, azáltal, hogy az utódállamok (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia) kormányzatai a többségi szövetkezeteket fölhasználták az állam „nemzeti” gazdaságának stabilizálása érdekében. Az utódállamok két világháború közötti gazdasági nacionalizmusa a csatolt területek törvényi, gazdasági és infrastrukturális integrációja mellett az etnikai arányokat és a kisebbségek gazdasági erejét is megváltoztatta. Legtöbb helyen 1918 után a többségi „nemzeti szövetkezeti mozgalom” kormányzatok eszközévé vált a földreform végrehajtása során, a gazdaság- és társadalompolitika területén. A kisebbségek számára, így a romániai magyarok számára is felértékelődött a szövetkezeti érdekvédelem nemcsak gazdasági, hanem szociálpolitikai (foglalkoztatás) és nemzetkisebbségi szempontból is (gazdasági intézmények megőrzése, nemzeti kultúra támogatása).¹

A trianoni szerződéssel az 1918 előtt az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH) 2474 hitelszövetkezetének 64,5%-a, községeinek pedig több mint 2/3-a maradt az utódállamokban, Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában és Ausztriában.

Az alábbi táblázat az OKH összes veszteségét tünteti fel, 1918-as adatok alapján.

1 A két világháború közötti romániai szövetkezeti és gazdaságpolitikáról lásd bővebben: Hunyadi Attila: Nemzetgazdasági önszerveződési modellek Erdélyben. Az erdélyi magyar, szász és román szövetkezetek kölcsönhatásai. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.) *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum, Somorja, 2006. 189–217.

SZÖVETKEZETEK ERDÉLYBEN ÉS EURÓPÁBAN

	Az OKH kötelelébe tartozó hitelszövetkezetek száma		Románia	Jugoszlávia	Csehszlovákia	Ausztria	Utódállamok területén (határon túl) maradt egységek
	1918 előtt	1918 után	fennhatósága alá kerülő egységek száma/aránya				
Hitelszövetkezet	2474	869	702 (28,27%)	454 (18,25%)	428 (17,19%)	21 (0,85%)	1605 (64,5%)
Község	6632	1834	2259 (34,16%)	1096	1411	32	4798 (72,52%)
Tag	698 754	277 775	220 646 (31,80%)	86 718	109 424	4191	420 979 (60,54%)

Forrás: Wanke Gusztáv: *A hitelszövetkezeti ügy Magyarországon*. Budapest, 1935. 28–29.

A Csehszlovákiához csatolt magyar lakosságú körzetekben csak 1923-ban kezdhették meg a területükön működő szövetkezetek önálló szövetségbe való szervezését, ugyanis az 1919-ben Pozsonyban létrehozott csehszlovák Központi Szövetkezet radikálisan megszakította a felvidéki magyar szövetkezetek kapcsolatát a magyarországi központokkal. 1925-ben alakult meg Galántán a „Hanza” Szövetkezeti Áruközpont, majd 1929-ben az önálló „Hanza” Szövetkezeti Szövetség. A 310 fogyasztási és 150 hitelszövetkezet, valamint 33 más típusú magyar szövetkezet helyi szinten főleg a kultúrházak, iskolák és templomok építéséhez járult hozzá. A központ áruraktára, gépparkja, likörgyára, mezőgazdasági terményfelvásárló osztálya mellett nyomdászövetkezetet is működtetett. A szövetkezeti hálózaton kívül kevés magyar pénzintézet maradt fenn, ezért felértékelődött a hitelszövetkezetek jelentősége.²

A délvidéki magyarság tervszerű szociális és gazdasági elszegényítés áldozata lett Jugoszláviában. A központosítás és diszkriminatív adópolitika (túladóztatás, hatósági visszaélések) miatt a magyar gazdasági intézmények beolvadni kényszerültek valamely szerb intézetbe. A félmillió délvidéki magyarnek egyetlen számottevő magyar pénzintézete sem maradt. Az 1918-ig fennálló 168 pénzintézetből néhány jelentéktelen pénztár maradt meg, 230 különféle tevékenységű magyar szövetkezetből pedig mindössze 17.³

2 A felvidéki gazdasági és szövetkezeti intézményekről lásd bővebben: Gaucsik István: A magyar gazdasági szervezetek csehszlovákiai integrációja. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): i. m. 225–228. Vavrik Ferenc: *A felvidéki Hanza és tagszövetkezeteinek története 1918–1948*. Sajtókoop kiadó, 1993. Pukkai László: *A „Hanza” Szövetkezeti Áruközpont Galánta*. Madách–Pozonium. Pozsony, 1994.

3 Prokopy Imre: Az elszakított Délvidék. In: Észak–Kelet–Dél–Nyugat. Négy előadás az elszakított magyar részekről. Pécs, 1937.

A Romániához⁴ csatolt területeken – ideértve a történeti Erdélyt, Bánságot, Körösvidéket és Máramarost (a továbbiakban röviden Erdélyként jelöljük) – működő magyar szövetkezetek, amelyek azelőtt az Országos Központi Hitelszövetkezet vagy a Hangya kötelékébe tartoztak, az új határok miatt elszakadtak régi központjaiktól, és a frontátvonulás és hadiállapotok miatt egyesek kifosztva, szervezetlenül maradtak, mások irányítás és főleg pénzforrások hiányában megszűntek vagy tengődtek. A Budapesten rekedt betétek visszafizetési lehetetlensége miatt a tagok és az intézmény közötti bizalom megrendült, folyton rosszabbodó anyagi helyzetük miatt újabb kihe-lyezések (kölcsonök, hitelek) nyújtása lehetetlenné vált, a pénzforgalom csök- kent és ezzel egyidejűleg jövedelmük is megcsappant. A tisztviselők fizetését és az üzleti költségeket sem lehetett fedezni. Nem egy esetben a tisztviselők is elpártoltak a szövetkezetektől, sokan Magyarországra telepedtek át. Az Országos Központi Hitelszövetkezet korábbi képviselőségi ellenőreinek kite- lepedése következtében a kellő üzleti útbaigazításokkal, tanácsokkal sem lehetett ellátni az Erdélyben maradó szövetkezeti vezetőket. Az 1918–1920 közötti időszakban oly nagymértékű volt a magyar szövetkezetek széthullása, felszámolása, hogy az 1918 őszen működő 702 OKH tagszövetkezet közül csak 403, a 641 fogyasztási szövetkezet közül csak 433 maradt meg működőképes állapotban. Az összes erdélyi magyar hitelszövetkezet közül 42,6%-ot, a fogyasztási szövetkezetek közül pedig 32,5%-ot számolt fel két év alatt. A vesz- teségeket a háborús infláció, a háború idején a magyar szövetkezetek által hazafiságból túl nagy mértékben jegyzett háborús állami kötvények (az ún. hadikölcsonök) háború utáni értékvesztése, a tőke- és áruhiány okozta. A fel- számolások okai közé számíthatjuk az 1918–1920 közötti átmeneti évek köz- lekedési nehézségeit és a hatalomváltozás közigazgatási instabilitását is.

Ilyen körülmények között a korábbi központi szövetkezeti kirendeltségek, a temesvári és kolozsvári OKH-kirendeltség, valamint a nagyenyedi Hangya- kirendeltség szakembereinek kezdeményezésére megkezdődött az erdélyi szö- vetkezeti központok megszervezése, az életképesebb szövetkezetek vezetőinek bevonásával.⁵ A kitaró szövetkezeti vezetők, az Országos Központi Hitel-

4 A két világháború közötti romániai gazdaságpolitikáról, adó- kamat-, földbirtok-politikáról lásd Rados Móric – Székely János (szerk.): *Közgazdasági Évkönyv*. Erdély gazdasági lexikonja. Temesvár, 1923, 1924.

5 A Romániához csatolt területen a kolozsvári képviselőség kerületébe tartozó 15 megye 293 szövetkezettel, a temesvári képviselőségnél 5 megye 168 szövetkezettel szerepelt. E szerint a hitelszövetkezetek száma 625, részvényes tag 165 710, a jegyzett üzletrészek értéke 15 351 000 korona volt. A 702 OKH-tagszövetkezetet említő leggyakoribb adat valószínűleg a román és szász területeken szervezett OKH-tagszövetkezeteket is magában foglalja. Nacionalizálták az OKH kötelékébe tartozó hitelszövetkezeteket. Nagyvárad, 1923. IV. 22.

szövetkezet még működő három képviselőségét felkeresve, adatokkal bizonyították, hogy igenis újabb szövetkezéssel, illetve új központ megszervezésével új életre lehet még kelteni a már-már kimúló szövetkezeteket. Ezen biztatásokra, Erdély és Bánát vezető egyéniségeinek támogatására számítva, a 3 képviselőség vezetői többszöri tanácskozás után a szövetkezetek új központban való tömörítésében látta az egyetlen mentséget, így még 1920-ban egy új központ létesítését határozták el. A szövetkezeti központok létrehozásában az is segített, hogy a kisebbségi magyar szövetkezetek önálló intézményesedéséhez való jogot a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége kongresszusi állásfoglalásában követelte az utódállamoktól.⁶

Miután a Romániához csatolt területek két Hangya-kirendeltsége (Nagyenyed és Nagyvárad) a csatolás óta csaknem minden forgalmat kénytelen volt megszüntetni a hajdani budapesti központtal, Nagyenyed székhellyel új központot alakítottak, a Romániához csatolt magyar területek szövetkezeteinek érdekvédelmi és képviselői céljával. A székhely megválasztásánál a város központi fekvése, a már készen lévő iroda és raktárhelyiségek és elhelyezkedett tisztviselőkar voltak döntőek. A megalakulásban a korlátozó körülmények folytán 150 szövetkezet vehetett részt, ezek közül 100 képviseltette magát az alakuló gyűlésen. 1920. június 3-án Nagyenyeden 433 fogyasztási szövetkezet csatlakozásával alakult meg a „Hangya” *fogyasztási szövetkezetek központja*. 1922-ben a Hangya központhoz 563 szövetkezet tartozott, mintegy 150 000 taggal és 650 000 üzletrésszel. Az áruforgalom javítása, emelése érdekében a Hangya a húszas évek folyamán áruraktárakat létesített Nagyvárad, Arad, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Szatmár és Torda városokban.⁷

A hitelszövetkezetek képviselői és több erdélyi magyar személyiség jelenlétében 1920. augusztus 9-én, 403 hitelszövetkezet csatlakozásával, megalakították a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségét, Kolozsvár székhellyel, szövetkezeti jogi formában.⁸

6 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) K 610 30. cs. 1.dosszié. A részvénytársaságok és a szövetkezetek cége. *Ellenzék*, 1920. IX. 1. A szövetkezetek és a megconkított Magyarország. II. *Esti Lap*, 1920. IV. 21.

7 MOL K 610 30. cs. 1. dosszié. Erdélyben új Hangya-központ alakult. *Nagyvárad*, II. évf. 1920. XI. 28., Közgyűlési beszéd. *Hangya*. Erdélyi Gazda melléklet, 1921. VII. 31. Az Erdélyi Gazda írta: MOL K 610. 30. cs. 1. dosszié. 39. f. A Hangya központ közgyűlése. *Krassó Szőrényi lapok*, 1922. VII. 27.

8 MOL K 610. 30. cs. 1. dosszié. 30. f. Az intézmény cégbíráson jegyzett hivatalos megnevezése a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége mint szövetkezet (a továbbiakban GHSz) volt. Szövetkezetekből (jogi személyiséggel rendelkező vállalatokból) álló másodfokú szövetkezetként, szövetkezeti központként működött. Vezetőségét román állampolgárságot szerzett magyar szakemberekből választották. Évi közgyűléseinek jegyzőkönyveit az első közgyűléstől kezdődően, 1924-től az évente magyarul és románul megjelenő közleménye jelentette meg. A Hangya Hitelszövetkezetek sorsa Erdélyben. *Keleti Újság*, 1922. II. 9.

A jogi, pénzügyi újjászervezésben vezető szerepet töltött be dr. Valkó Gyula, a kolozsvári OKH-kirendeltség korábbi ügyvezetője és dr. Ládai István miniszteri tanácsos, Bocsánczy László, a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt. Igazgatója, a nagyenyedi Hangyánál pedig Rohay László igazgató, dr. Harmath József és dr. Drexler Béla. Mindkét szövetkezeti központ igazgatóságában ezek a szakemberek, az igazgatóságok tagjaiként, kölcsönösen képviselték a szövetkezeti testvérintézményt.⁹ Bocsánczy személye elsősorban az OKH-val való pénzügyi elszámolások, kiegyenlítések lebonyolítását biztosította a Kolozsvári Takarékpénztár közvetítésével. Bocsánczy és Gyárfás Elemér a két világháború közötti időszak folyamán személyükben a magyar részvénytársasági bankok és szövetkezetek konszenzusát és kölcsönös érdekeit mozdították elő. Gyárfás Elemér, az Országos Magyar Párt szenátora és a Bankszindikátus elnöke, a román parlamentben, román pénzügyi körökben képviselte a magyar szövetkezetek érdekeit, ezért a Szövetség igazgatósági tagja is volt több éven át. Dr. Drexler Béla, a Földművelésügyi Minisztérium Székelyföldi kirendeltség korábbi, 1918 előtti tisztviselői tapasztalataira támaszkodva, személyes gazdasági és politikai kapcsolatait megmozgatva, közrejátszott mindkét szövetkezeti központ elismertetésében.¹⁰

A húszas évek elején az Erdélyi Gazdasági Egylet hivatalos közlönyében, az *Erdélyi Gazda* című lapban külön szövetkezeti mellékletet indított a szövetkezeti eszmetérjesztés érdekében, *Hangya (Az Erdélyi Gazda melléklete)* címmel, 1924-ig, míg a nagyenyedi Hangya központ saját hivatalos közlönyét, a *Szövetkezés* kiadásának anyagi és technikai feltételeit megteremtette.

A megfelelő törvényes keret biztosítása mellett a szövetkezetek újjászerveződése elsősorban a személyek és magyar intézmények közreműködésének megnyerésén múltott. Másodsorban a működéshez szükséges anyagi feltételek megteremtése volt fontos. A Szövetség megalakulása után tőkehiány következtében több mint egy esztendeig alig tudott érdemi tevékenységet kifejtetni. A tagszövetkezetek tőkeszegénysége miatt nem lehetett a belső szövetkezeti üzletrésztöke-

9 MOL K 610. 30. cs. 1. dosszié. 39. f. A Hangya központ ügyeinek vezetését a felügyelőbizottsági tagokból álló vezetőségre bízta: Asztalos Kálmán, Valkó Gyula (Kolozsvár), Balázs Ferenc (Gyulafehérvár) stb. Bodor Bertalan (Kolozsvár). A központot Rohay László igazgató és Magurányi Jenő dr. cégjegyző főnök, a két kirendeltség régi vezetői képviselték. Közgyűlési beszéd. *Hangya*. Erdélyi Gazda melléklet, 1921. VII. 31. A Hangya központ közgyűlése. *Brassói Lapok*, 1922. VII. 30. 171.

10 *Szövetkezeti Értesítő*, 1937. 10–11. sz. 114. Dr. Drexler Béla 1903-tól a Földművelésügyi Minisztérium erdélyrészi (székelyföldi) kirendeltségének tisztviselője volt, a két világháború között a GHSz, a Hangya és az EGE-ben folytatta tevékenységét. Egyúttal vezetőségi tag volt a Maros megyei Földműves Szövetség, a Marosvásárhelyi Takarékpénztár Rt.-ben és az Erdélyi Bank Rt.-ben. Elnöke volt az Ellenzék lapkiadó rt.-nek.

jegyzésre támaszkodni, ehelyett a korábbi kihelyezések visszaszerzése, a budapesti OKH-val való elszámolás vált fontossá. Az új vámhatárok, a devizaváltozás (koronaátváltás, román lejre való áttérés) és a hatósági korlátozások miatt nehézségeket okozott a követelések és tartozások elszámolása a budapesti központtal. Az elszámolást, pénzek nemzetközi átutalását Valkó és Bocsánczy személyes közreműködésével a Kolozsvári Takarékpénztáron keresztül kellett lebonyolítani.

A Romániához csatolt területekre 1920. szeptember 26-án terjesztette ki a román kormányzat a regáti szövetségi törvényt. E törvény alapvetően sértette az erdélyi szász és magyar kisebbségek érdekeit. Az impériumváltás után az igazságügyi miniszter elrendelte a felszámolást, és csak később, dr. Ládai István miniszteri tanácsos szakvéleményének hatása alatt sikerült engedélyt nyerniük a további működésre azzal a feltétellel, hogy a szövetségek erdélyi központja belép a román szövetségek bukaresti központjába és állami felügyelet alá helyezi magát. Az igazságügyi minisztérium kolozsvári kirendeltségének 1922/33 000. sz. rendelete biztosította a kisebbségi szövetségek önálló szerveződéshez való jogát. Az 1922-i rendelet elismerte az 1920-ban alapított, de jogi személyiség nélküli magyar szövetségi központokat. Ezek javára a bukaresti Országos Szövetségi Központ lemondott felügyeleti jogairól, kivéve az 1920. szept. 20-i törvénybe foglalt ellenőrzési jogról. Az átruházott jogok ellenében viszont a kisebbségi központok elvesztették a román szövetségi törvény kedvezményeit. A minisztériumi engedélyezés után azonban 1923-tól tehát hivatalosan megkezdhetik működésüket a magyar központok.¹¹

Az 1922-ben engedélyezett cégbejegyzés után a Szövetség 1923-ban immár hivatalosan is működhetett. Alapszabályának és célkitűzéseinek megfelelően elkezdte szervező, ellenőrző és pénzügyi funkcióit teljesíteni. Az 1924-ben megtartott első nyilvános közgyűlés jegyzőkönyve szerint az első működési év folyamán rendezték a 403 tagszövetséget és a központ pénzügyi kapcsolatait.¹² Ennél fontosabb volt viszont az új közigazgatási és jogi elvárásoknak való megfelelő működés kereteinek megteremtése. A Szövetség ellenőrei a belépett szövetségek könyv- és üzletvitelét megvizsgálták, az 1922. évi és az elmaradt zárszámadásokat elkészítették, megszerkesztették közgyűlési irataikat, és a különböző hatóságoknak járó beadványokat mellékleteikkel együtt román nyelven megfogalmazták, a helyi vezetőket betanították a cégbejegyzés és alapszabály-módosítások keresztülvitelére. A központi ügyész és a két kirendelt ellenőr a bíróságok cégjegyzői hivatalában a cégbejegyzések foganatosítását szorgalmazták.

11 Oberding József György: A magyar szövetségek jogi helyzete Romániában. In: *Magyar Kisebbség*, 1939. 189–195.

12 MOL K 610. 30. cs. 1. dosszié. 176–184. ff. *A Gazdasági és Hitelszövetségek Szövetsége mint szövetséget igazgatóságának 1923. évi jelentése*. 1924. március 14. *Első csonkaévi jelentés*.

A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége első közgyűlésén megtörtént a vezetőség alapszabály szerinti kiegészítése, újjáválasztása, valamint a felügyelőbizottság újabb 3 évre szóló megválasztása. Az évi közgyűlések a következő években a tagszövetkezetek kiküldötteivel kerültek megrendezésre Kolozsváron. Miután 1929-ben a törvény értelmében a pénzügyi funkciók és a szervező funkciók intézményesen különváltak, a szervezést, ellenőrzést és képzést a GHSz mellett megalakuló Unió vitte tovább. A harmincas években, a vidéki szövetkezetekkel való intenzívebb kapcsolattartás érdekében, évenként más és más városban rendezték meg az Unió közgyűléseit.

A magyar szövetkezeti központok jogi személyiségének elismertetése a kétéves késés ellenére is fontos volt az erdélyi magyarság újraszerveződésében, ugyanis más érdekvédelmi szervezet, például az Erdélyi Gazdasági Egylet jogi személyiségét és nyilvános működéséhez való jogát csak 1929-ben adták meg. 1929-ig a kisebbségi szövetkezetek autonómiájuk elismerése fejében nem részesülhettek a román szövetkezeteknek járó különböző adó- és hitelkedvezményekben, csak az 1929-es (parasztpárti kezdeményezésű) szövetkezeti törvény terjesztette ki a kedvezményeket a magyar szövetkezetekre is.¹³ Az újjáalakulás nehézségein túljutva, az 1924 utáni években viszont mindezek ellenére is megerősödött a kolozsvári központ, és ennek folytán a szövetkezetek többsége jó pénzügyi eredményeket ért el.

A bukaresti szövetkezeti központ által megállapított feltételek miatt a magyar szövetkezetek nem léptek be a minisztériumi főosztályokként, hivatalokként működő országos szövetkezeti központokba, így nem részesülhettek a román szövetkezeteknek juttatott kedvezményekből, a kedvező kamatozású állami jegybank és a szövetkezeti bank hiteleiből. A saját tőkék (üzletrésztőke, tartalékok) elégtelensége miatt a hitelszövetkezeti központnak meglehetősen magas kamatozású betéteket és visszleszámitolási hitelt kellett igénybe vennie, hogy tagszövetkezeteinek hiteligényét kielégíthesse.

A szövetkezetek tőkésítésének, pénzügyi eszközeinek szaporításában fontosá vált a magyar intézmények közötti szolidaritás. Nagyobb betétek elhelyezésével elsősorban az erdélyi magyar egyházak jártak elöl jó példával, tőkéiket a szövetkezeti központnál helyezve el alapítványi üzletrészek formájában vagy takarékbetétként. Az Erdélyi Bankszindikátus¹⁴ nagyobb részvénytársasági bankjai is

13 Ez a kisebbségeknek is kedvező törvény volt érvényben (1935-i módosításokkal) az 1938. februári (a szövetkezeti autonómiát durván megsértő és a kisebbségi Uniókat betiltó) rendelet-törvényig. Oberding: i. m. uo.

14 Az Erdélyi Bankszindikátus 1922 decemberében alakult, 107 részvénytársasági és 100 szövetkezeti formában működő pénzügyi intézmények csatlakozásával, 174 millió alaptőkével, 54 millió tartalék tőkével. Elsődleges és fő célja volt intézeteinek kötelező revíziója, továbbá érdekképviselete és a periodikus érdekegyeztetések. Létrejöttét a szász Revisionsverband és a román bankok Solidaritatea szövetsége pozitív példája is ihlette. Gyárfás Elemér: Pénzügyi politikánk. In: *Magyar Kisebbség*, 1924. 624–628.

nyújtottak hiteleket a Szövetség központnak, elsősorban a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank, a Transsylvania Bank Rt., amelyek a református, illetve a katolikus egyház (Római Katolikus Státus) érdekkörébe tartoztak.¹⁵ A szövetkezetek és a részvénytársasági bankok kapcsolatára jellemző volt a komplementaritás. Helyi jellegűeknek és kisebb méretűeknek köszönhetően a szövetkezetek olyan szolgáltatásokat nyújtottak vidéken, amelyeket a nagybankok nem vállaltak városi elhelyezkedésük és más irányú üzleti stratégiáik miatt. A hitel-szövetkezetek által nyújtott kölcsönök között első helyen szerepeltek a földműveseknek föld-, gép- és állatvásárlás céljára nyújtott hitelek.

A SZÖVETKEZETEK PÉNZÜGYI-GAZDASÁGI ÉS KOORDINÁLÓ-ELLENŐRZŐ SZERVEI:

FEDERÁLÉ ÉS UNIÓ

Mielőtt továbblépnénk a szövetkezetek sikeres válságkezelésének és újabb növekedési hullámának bemutatásában, ismertetni kell azokat az intézményi változásokat, amelyek nélkül nem sikerült volna a válság leküzdése. Ebben ugyanis nagy szerepet játszott, az 1929-es törvény értelmében, a „Szövetség” mellett szervezett Ellenőrző Unió szervező és koordinációs stratégiája. A szövetkezetek a kolozsvári székhelyű (Memorandului/Unió utca 12.) Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége mint szövetkezeti cég kötelékébe tartoztak 1929-ig. 1920-as alapításuk és 1929 között a magyar szövetkezeti központ nemcsak pénzügyi-kereskedelmi tevékenységet folytatott, hanem irányító, szervező és ellenőrző szolgáltatást is biztosított tagszövetkezeteinek. Az 1929. március 28-i román szövetkezeti törvény rendelkezései értelmében a szövetkezeti központok lukratív és non-lukratív funkciói intézményesen különváltak. Mindkét magyar szövetkezeti központ mellett külön *ellenőrző unió* szerveződött.

A federálé (központ) szövetkezetként bejegyzett kereskedelmi vállalat formájában lukratív tevékenységet (kereskedelmi, pénzügyi forgalom) végzett. A központ tulajdonképpen másodfokú szövetkezetként tagszövetkezeteinek szövetkezete volt.

Az Unió a nem lukratív funkciók teljesítésére alakult intézmény volt. A törvény és alapszabálya előírása szerint feladata volt:

15 *Erdélyi és Bánsági Közgazdasági Lexikon*. h. n. 1929. 144–145. Az erdélyi magyar bank és hitel-életéről Halász Sándor, A magyar tőke és tőkeképzés fejlődéséről dr. Debreczi Béla elemzései adnak átfogó képet, az erdélyi pénzügyintézetek részletes, évenkénti mérlegadatainak táblázatos feltüntetésével. In Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv* 1938. Brassó 1937. 140–145.

- a szövetkezetek ellenőrzése és irányítása;
- a szövetkezeti nevelés és propaganda;
- a hozzájuk tartozó szövetkezetek jogvédelme;
- az új szövetkezetek alapszabályainak megvizsgálása, láttamozása, a működési engedélyek kiadása;
- az új szövetkezetek beszerzése és működésüknek beindítása.

A Szövetség melletti Unió (hivatalos nevén: „Szövetség” *Gazdasági és Hitelszövetkezetek Ellenőrző Uniója*) személyzete a központ szakembereiből állt össze, hiszen az ellenőrök korábban is teljesítették a most különválasztott funkciókat. A harmincas évek folyamán új, fiatal szakembereket alkalmazott az Unió, amelyhez az összes szövetkezet csatlakozott. A magyar hitelszövetkezeti központ federáléjának és Uniójának működési köre az egész trianoni Erdélyre kiterjedt. A Központok és az Uniók közötti szoros kapcsolatot a többnyire azonos személyi összetételű vezetőségük biztosította. 1938-tól ismét a Szövetség vette át a törvénnyel megszüntetett Unió tevékenységi körét. Bár az 1938-as törvény a Szövetkezetek Nemzeti Intézetének adta át de jure az Unió hatáskörét, de facto nem hivatalos formában a Szövetség vezetői átvették a személyzetet, fenntartva az addig eredményesnek bizonyult irányító, ellenőrző, ismeretterjesztő és képző munkát.¹⁶ Az ellenőrök feladatköre az auditálás (könyvvitellenőrzés) mellett a jogtanácsadásra (adóbevallás), üzletviteli tanácsadásra is kiterjedt. Az új szövetkezetek szervezése, a hálózati szintű stratégiák kidolgozása és a propaganda is feladatkörébe tartozott.

A gazdasági válság kezelésében az Unió vezetősége szervezetszintű stratégiaváltást dolgozott ki.¹⁷ A hitelszövetkezeti központ vezérigazgatója, gróf Bethlen László, aki 1929-ben vállalta el tisztségét, 1935-ben munkatervbe foglalta a tevékenységbővítést (üzletág-diverzifikáció), az önsegélyezésre alapozó intenzív növekedést. Központi üzleti stratégiaként az alaptőke-emelést írták elő, hitelnyújtásnál a termelési, beruházási célú kölcsönök és a rövid lejáratú, kis összegű kihelyezések kaptak elsőbbséget. Az új kereseti források felkutatásában, az alternatív tevékenységi körök bevezetésében az ellenőrök a terepmunka során a központilag kidolgozott és a sajtóban, közgyűléseken ismertett stratégia szerint jártak el. A tagszövetkezetekkel való kapcsolattartás, tájékoztatás 1933-tól kezdődően vált könnyebbé, azáltal, hogy a Szövetség saját hivatalos közlönyt indított *Szövetkezeti Értesítő* címmel, dr. Vékás Lajos, a Minerva Könyvkiadó igazgatója támogatásával. A közlöny első szerkesztője Petrovay Tibor, a központ főkönyvelője volt, később főszerkesztővé vált

16 Szövetségiünk jubiláris közgyűlése. *Szövetkezeti Értesítő*, 1938. 91–93.

17 A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének munkaterve. Gr. Bethlen László előadása. *Szövetkezeti Értesítő*, 1935. 9. sz. 104–107.

Oberding József György. Ők, akárcsak Vita Sándor, a Szövetség ellenőre, nemcsak a szövetségi sajtóban, hanem a fiatal erdélyi nemzedék legfontosabb közéleti kiadványaiban (*Erdélyi Fiatalok, Hitel*) is a magyarság önszerveződését szorgalmazták, dolgozták ki tudományos igényességgel a gazdasági intézményesedés programjait.

Az erdélyi magyarságot sújtó válság kezelésében a magyar kisebbségi intézmények összességére felelősség hárult, amint azt az Országos Magyar Párt (OMP) 1933-as marosvásárhelyi kongresszusának felszólalói is megfogalmazták. Az OMP Közgazdasági szakosztálya a Szövetség Unió javaslatára együtt ülésezett az Unió kongresszusával. Az elhangzott előadások ismét kihangsúlyozták a korábbi kongresszusok felismeréseit, miszerint valamely nemzeti kisebbség fennmaradását intézményeinek szorosabb koordinációja, együttműködése és szolidaritása biztosíthatja. Az OMP 1930. évi nagygyűlésén a párt közgazdasági szakosztálya nyíltan állást foglalt a gazdasági élet nemzeti irányban való kiépítése mellett, e tekintetben a szövetségi szervezkedés minél hathatósabb kiterjesztését és támogatását tartotta szükségesnek.¹⁸ A kongresszuson Bethlen László, a Szövetség vezérigazgatója felhívta a figyelmet arra, hogy a hitelszövetkezet a legmegfelelőbb és leghatékonyabb intézmény a kishitelek folyósítására.¹⁹ Előnyös feltételek mellett nyújtott hitelein kívül a szövetségi központ is előnyöket hoz: a község pénzforgalmát növeli, gazdasági, biztosítási és kulturális szakosztálya révén új tevékenységeket honosít meg, könyvtárával hozzájárul a nemzeti kultúra fenntartásához. A közgyűlések, a piaci-gazdasági tevékenységek, valamint a felvállalt tisztségek egyúttal a falu fórumává, a közvélemény formálójává is avatják a szövetségi központot. A kiépített szövetségi hálózat sűrűsége, helyi jellege és közösközpontú feladatai folytán el nem hanyagolható tényező volt a magyar kisebbségi intézményrendszeren belül. Az 1929-es mérleg adataira alapozva, Bethlen László kihangsúlyozta a szövetségi erkölcsi és gazdasági pénzügyi-vagyon erejét is, kiemelve a munkahely és mellékkereset, többletjövedelem termelő funkciót is. A Szövetség munkaprogramjának súlypontját a központ által nyújtott hitelkeret bővítésének lehetősége képezte. Az erős pénzügyi központ megteremtése érdekében a szövetségi saját üzletrésztőkeiket és tartalékalapjait kellett volna emelni, és minél több magyar intézményt megnyerni szövetségi alapítványi üzletrészek jegyzésére.²⁰ A Párt közgazdasági szakosztályát a hitelszövetkezeti központ erkölcsi támogatására kérte fel, az isko-

18 Oberding József György: A szövetségi szervezetek szerepe az erdélyi magyarság gazdasági életében. *Magyar Szövetkezés*, 1939, 6.

19 Uo.

20 Uo.

lafenntartó intézményektől pedig a szövetkezeti nevelés bevezetésére kért jóváhagyást. Ugyanakkor indítványt tett közgazdasági tárgyú vándorgyűlések rendezésére, amelyeken a vidéket érdeklő szakelőadások mellett szövetkezeti propaganda is legyen. A Szövetség stratégiájának prioritásai között szerepelt a kisiparosok hitelellátása szövetkezetek alapítása által, az elszórtan működő tejszövetkezetek koordinációja és értékesítésének megszervezése, magyar birtokvásárlások hitelezése, valamint a mezőgazdasági és szövetkezeti szakoktatás előmozdítása vándortanítók útján.

Az OMP és a szövetkezeti központ közötti kapcsolat leginkább Gyárfás Elemér személyében állandósult és a közösen megtartott nagygyűléseken, kongresszusokon. Petrovay és Oberding előadásában felhívta a figyelmet arra, hogy a gazdasági autonómia feltétele a magyar gazdasági intézmények közötti konszenzus és érdekegyeztetés. A kongresszuson határozati javaslat született a legjelentősebb magyar gazdasági szervezetekből összeálló gazdasági tanács létrehozásának szükségességéről: „Kisebbségi társadalmunk csak úgy tudja helyét megállani, ha a megmaradt gazdasági és pénzügyi intézményeit újjászervezi. A cél elérése érdekében megalakítandó az erdélyi magyarság Gazdasági Tanácsa akként, hogy abban gazdasági érdekképviselői szerveink megfelelően képviselve legyenek.”²¹ A Gazdasági Tanács létrehozásának programja sokkal realisabb elvárás volt, mint a korábban sokat hangoztatott erdélyi magyar bank gondolata. Miután a Vásárhelyi találkozó 1937 őszén is megvitatta a Gazdasági Tanács tervzetét, az 1938-ban megalakuló Magyar Népközösség gazdasági szakosztálya hasonló célokat követett.²² A királyi diktatúra idején (1938–1940 között) a hivatásrendi államban a magyar kisebbséget egyetlen szervezet, az 1939 januárjában alakult *Magyar Népközösség* képviselhette. A szövetkezetek társadalmi súlyáról tanúskodik az, hogy a Magyar Népközösségben a két magyar szövetkezeti központ mint legnépesebb, legátfogóbb magyar szervezet vehetett részt. A gazdasági szakosztályt, melynek elnöke dr. Szász Pál volt, a szövetkezeti központok képviselői és a gazdaköri mozgalom, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet alkotta. A Népközösség Szövetkezeti Alosztálya emlékiratban terjesztette a kormányhatóság elé az 1938-tól egyre súlyosabban megnyilvánuló sérelmeket.²³ 1938-tól kezdődően az Uniók betiltásával megvonták az önálló autonóm ellenőrzéshez való jogot; a magyar Központok igazgatóságának három tagját a Nemzetgazdasági

21 Vita Sándor: *Gazdasági tanács. Hítel*, 1937. 45.

22 A bécsi döntést követő időszakban pedig azonos névvel megalakult az Erdélyi Párton belül az Erdélyrészi Gazdasági Tanács.

23 *Szövetkezeti Értesítő*, VII. évf. 1939. 12. (dec.) 212. Negatív diszkriminációk 1938-tól: Szövetkezeti sérelmeink a kormány előtt. *Magyar Kisebbség*, 1939. 496–500.

Minisztérium nevezte ki; újabb szövetkezetek létrejöttét nem hagyták jóvá; monopoltermékeket (só, gyapot, petróleum) csak a román szövetkezetek árusíthattak; a gabona állami pénzen történő intervenciós felvásárlására, valamint a hadsereg ellátására kizárólag a román szövetkezetek kaptak megbízást.

AZ ERDÉLYI GAZDASÁGI EGYLET (EGE) ÉS A SZÖVETKEZETEK

A politikai tevékenység biztosította keretek betöltésére a magyarság meghatározó körökben csoportosuló rétegeinek érdekvédelmi szervezetei vállalkoztak. Az intézményes együttműködés szempontjából érdemes kiemelni még az EGE-vel és az egyházakkal fennálló kapcsolatot, valamint a két szövetkezeti központ állandó és gyümölcsöző kapcsolatát.

Az Erdélyi Gazdasági Egylet nagy múltú és legnépesebb szervezet nemcsak a magyarság egészének elismerését érdemelte ki népművelő és szervező munkájával. Az EGE az 1921-es földreform jogsértő intézkedései ellen memorandumokban tiltakozott, megyei gazdasági osztályai megkísérelték a földkisajátítások pontos statisztikáját összeállítani.²⁴

Az OMP 1926-os gyergyószentmiklósi gyűlésén a gazdasági szakemberek és gazdák felléptek az erdélyi magyarság mezőgazdasági érdekvédelmi szervezeteinek minél szélesebb körű és átfogó kiépítése mellett. Gazdakörök szervezését és vezetését szorgalmazták és terményértékesítő, biztosító szövetkezetek alakítását. A mezőgazdasági anyanyelvi képzés védelmében léptek föl, ugyanis az összes magyar nyelvű mezőgazdasági iskolát (Algyógy, Csíkszereda, Szilágysomlyó, Torda) és a kolozsvári mezőgazdasági akadémiát is átvette a román állam, megszüntetve a magyar nyelvű képzést. Az OMP parlamenti tagjai egy megalakítandó mezőgazdasági szaktestületet terveztek. Az intenzív építkezés csakis az intelligencia szerepvállalásával volt elképzelhető. Az irányító réteg kötelessége a kisgazda-társadalommal szemben elsősorban a népművelést jelentheti. „Az okszerű mezőgazdasággal megismerkedő magyar gazda jövedelmét két-háromszorosára emelheti, a gazdaságilag erős falusi társadalom (1930-ban a magyarság 73,2%) ki tudja építeni egész gazdasági életét, annak széles hálózatát, megteremtheti szövetkezeteit, megszervezheti a közös beszerzést és értékesítést, értékeinek megfelelő súllyal szólhat bele az érdekeit olyannyira érintő gazdaságpolitika irányításába is” – állapította meg Demeter Béla, aki részletesen elemezte a magyar falusi társadalom leszegényedésének körülményeit, illetve gazdasági fellendülésének várható kedvező hatását.²⁵

24 G. S. K., 1926, 38–49.

25 Demeter Béla – Venczel József: *Az EMGE munkája a román impérium alatt*. Kvár, 1940, 27.

Az EGE a húszas évek elején közlönyében külön mellékletben támogatta a szövetségi gondolatot. A két világháború közötti időszakban a Szövetség és az EGE vetőmag-kiosztási, gépesítési, gyümölcsértékesítési akciókban működött közre, az intézményes és hosszú távú együttműködést pedig a kölcsönös igazgatósági és elnöki tagságok és személyes átfedések biztosították. Báró Jósika Gábor, a Szövetség elnöke egyszemélyben az Erdélyi Gazdasági Egylet elnöke is volt haláláig, 1930-ig. Őt követte a Szövetség elnöki tisztségében 1931-től gr. Béldi Kálmán, egyben az EMKE elnöke is. Bethlen György OMP-elnök és EGE-elnök (1936-ig) a Szövetség igazgatóságának is tagja volt hosszú ideig. Gr. Bethlen László, a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének ügyvezető igazgatója, az Ellenőrző Unió igazgatója, akárcsak Harmath János, a Hangya központ vezérigazgatója, részt vett az Erdélyi Gazdasági Egylet elnöki tanácsulésain.²⁶ Gr. Bethlen László kapcsolatot testesített meg az EMKE közgazdasági szakosztályával is, amelynek elnöke volt.²⁷

Az EGE jogi személyiségének megszerzéséig, 1929-ig az EGE több ízben együttműködésre kérte fel a Szövetséget: „...az EGE aziránt keresi meg a Szövetséget, hogy a hitelszövetkezeteket kapcsoljuk be a községek gazdasági életébe és különösen ahol nincsenek gazdakörök, a hitelszövetkezetek keretében külön gazdasági osztályt szervezzenek, melyek hivatva volnának a község minden apró kérdésével foglalkozni, gazdasági előadásokat tartani.”²⁸ A felkérést követő időszakban a Szövetség az EGE-t pártfogásáról biztosította, és körlevelet intézett tagszövetkezeteihez. A hitelszövetkezetek ezek után a Szövetség közvetítésével bekapcsolódtak az EGE gazdasági akcióiba, alosztályokat hoztak létre, amelyeken keresztül a gazdák minőségi vetőmagot szereztek be nagy (vagon) tételben.²⁹ Amikor az OMP Közgazdasági Szakosztályán belül és a hírlapokban felvetődött egy erdélyi Jelzálogbank vagy Altruista Bank terve, Jósika Gábor és Bethlen György javasolták, hogy egy újabb bank alapítása helyett a magyar szervezetek a hitelszövetkezeti központot, a Szövetséget tőkésítsék, hiszen – a közgyűlés határozati javaslata szerint – „a mezőgazdasági és kishitel legalkalmasabb és leghathatósabb intézménye”, ezért a Közgyűlés „szükségesnek tartja a hitelszövetkezetek Szövetségének megerősítését és kifejlesztését egy altruista nagy központtá, mely hivatva lesz a falu és az emberek hiteligenyét jutányos alapon kielégíteni.” Elekes Dénes és Drexler Béla javaslatára a határozatot elküldték az egyházaknak és az

26 MOL P 1705 E. G. E. 1937. évi jegyzőkönyvei. Jegyzőkönyv mely felvetett Kolozsvárt, 1936. nov. 3-án az Erdélyi Gazdasági Egylet elnöksége által egybehívott elnöki tanácsulésról 1–41.

27 Kacsó Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv 1938*. Brassó, Brassói Lapok, 1937. 86.

28 ANDJ Cluj 790. F 1. cs. 38. f.

29 Uo. 49. f.

Országos Magyar Pártnak is. Az egyházakat felkérték, hogy minél nagyobb üzletrészt jegyezzenek, nagyobb betéteket bocsássanak a Szövetség rendelkezésére, és utasítsák a vidéki egyházközségeket, hogy vezetőik útján vegyenek részt a vidéki szövetkezetek munkájában és az egyházközségi vagyon kezelésével vegyék igénybe a szövetkezeteket.³⁰

Az 1936-ban új vezetőséggel induló EGE legfőbb törekvése lett a gazdasági népszerűsítés. A múlt értékű népjóléti megsegítés helyett a társadalomépítés nehezebb munkáját vállalta, hogy a gazda önmaga segítsen magán és gazdatársain is, azáltal, hogy a gazdasági élet alapsejtjében, a gazdakörben kell kiképzett vezetők irányításával a gazdatársadalom maga igazgassa ügyeit s az intelligencia, a falu értelmisége mintaszerű gazdaságával példát mutasson, különösen a tanító, akit a törvény gazdasági oktatásra is kötelezett. „Csak kézzelfogható siker, az utánozható példaadás és cselekvés fogja meg az emberek lelkét és ösztönzi őket javítani önmagukon és gazdaságukon” – idézték Mikó Imrét, az EGE 1854-beli reformátorát 1936 virágvasárnapján, a reformközgyűlésen.

Dr. Szász Pál megválasztott új elnök az eredményesség biztosítására az EGE gazdaságsszervező és irányító munkáját 13 alkerületben szervezte meg.³¹ A munka eredményét maguk a számok bizonyíthatják: 1936–40 között a gazdakörök száma háromszorosára növekedett, 575 gazdakörnek 45 330 magyar gazda volt tagja; a szervezet kiadványa, az *Erdélyi Gazda* Erdély 1310 községében 100–150 000 olvasóhoz jutott el. Négy év alatt 140 téli gazdasági tanfolyamon 4836 gazda részesült módszeres oktatásban, vett részt gyakorlati bemutatókon és nyert oklevelet. A korszerű gazdasági tudomány és okszerű alkalmazásának módszerei e tanfolyamokon jutottak el a gazdatársadalomhoz, amelyet az EGE nemesített vetőmagkiosztással, kül- és belföldi tenyészállat-közvetítéssel is támogatott. A kiemelkedő eredmények a gazdanapokon és kiállításokon nyerhettek elismerést és jutalmat. E segélyakciók az első években különösképpen a szórványvidéknek szóltak, s csak később a nagyobb tömbökben élő magyar népcsoportoknak.³² Az EGE szót emelt a kis hitellel való ellátás, valamint a mezőgazdasági termékek értékesítésének, feldolgozásának szövetkezeti megszervezése érdekében, így a gazdasági és hitelszövetkezetek testületileg beléptek az EGE-tagok sorába.³³

Az 1936. novemberi elnökségi ülésen Szász Pál elnök megköszönte a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Igazgatóságának, amiért elősegítette azt, hogy minden szövetkezet tagja lett az EGE-nek; a Hangya Szövetkezetek igazgatósága szintén megtette a maga részéről az intézkedéseket, hogy a fogyaszt-

30 Uo. 27. f., Az 1928. február 23-i közgyűlés jegyzőkönyve. Uo. 59. f.

31 Uo. 22–28.

32 Uo. 38–44.

33 *Szövetkezeti Értesítő* (a továbbiakban Sz. É.), 1937, 65–71.

tási szövetkezetek testületileg belépjenek az EGE tagjai sorába.³⁴ Az EGE együttműködött a Szövetséggel a tejjgazdasági szakértők, vajmesterek kiképzésében és alkalmazásában, és közvetve a tejszövetkezeti ágazat és stratégiák fejlesztésében is. Tervbe vették a kalotaszegi Nádasmentén, valamint Szilágyságban létesítendő tejfeldolgozó üzem építését.³⁵ Mind a szövetkezeti központok, mind az EGE alkalomadtán együttműködtek a szászok hasonló szervezeteivel: a szebeni Verkaufshalleval, az Erdélyi Szász Gazdasági Egylet vetőmag-értékesítő osztályával. Ahhoz, hogy a gazdakörök is részesüljenek a törvény által szövetkezeteknek nyújtott kedvezményekben, Bethlen László javaslatára a tejszarnokot működtető gazdakörök beléphettek a tagszövetkezetek sorába, és önkéntesen a Szövetség ellenőrzése alatt működtek tovább.

A szövetkezetek intézményes támogatásának és jól kiépített hálózatát mozgósítva sikerült Szász Pálnak az EGE társadalmi bázisát kiterjeszteni: az 1936-ban alig 537 EGE-tagságról az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyletre átnevezett gazdaszervezet, célközönségének súlypontját a nagybirtokosokról a kis- és középbirtokosokra áthelyezve, 1940-re 18 522 EMGE-tagra, illetve 575 gazdakörbe szervezett 26 808 gazdaköri tagra emelte taglétszámát.³⁶ A Venczel József és Vita Sándor közreműködésével 1936–1940 között megreformált gazdaszervezet „demokratikus átalakítása”, szervezeti felépítésének korszerűsítése, decentralizálása (3 kerület, 12 alkerület) annál inkább időszerűvé vált, mivel már tizenöt évvel korábban, 1921-től kezdődően megfogalmazódott a demokratikusabb, a kisbirtokosokra támaszkodó mezőgazdasági szervezetek megalakításának igénye. Drexler Béla, Orbán Balázs és Mikó László szorgalmazására, a nehézkes (és konzervatív) EGE kiegészítésére, a Bocskai Szövetség pénzügyi támogatásával megalakultak a Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék megyei Földművesszövetségek.³⁷ 1936-ig azonban mégsem sikerült a gazdaszervezetek társadalmi bázisát kiterjeszteni, így ezek elmaradtak a szász és sváb gazdaszövetségekhez viszonyítva. A Szász Mezőgazdasági Egyesületnek már 1913-ban közel 10 000 tagja volt, 1922-ben pedig 13 347, a központi választmány mellett 14 körzeti és 235 helyi gazdaegyletbe tömörülve. A Bánáti Sváb Gazdasági Egyesületnek 1926-ban 80 gazdaköre 5515 tagot csoportosított.³⁸

34 MOL P 1705 9–10. f.; Az EGE reformjáról és tevékenységéről lásd bővebben Demeter Béla – Venczel József: *Az EMGE munkája a román impérium alatt*. Kolozsvár, EMGE, 1940.

35 MOL P 1705 E. G. E. 1937. évi jegyzőkönyvei. Jegyzőkönyv mely felvétellett Kolozsvárt, 1936. nov. 3-án az Erdélyi Gazdasági Egylet elnöksége által egybehívott elnöki tanácsülésről. 22–23. f.

36 Demeter Béla – Venczel József: i. m. 22–29. p.

37 MOL K 437 Bocskai Szövetség -1921-1- 385–386. f. 398. f.

38 Sigerus, Fred (szerk.): *Wirtschafts-Statistik Rumäniens. Jahrbuch 1926*. Hermannstadt–Leipzig. 13–14. p.

A MAGYAR TEJSZÖVETKEZETEK

A tejszövetkezeti kezdeményezések sikereire alapozva és a programadó stratégia nyomán fellendült a gazdasági szövetkezetek, szakosztályok szervezése a hitelszövetkezeteken belül. A stagnáló hitelélet körülményei között a hagyományos mezőgazdasági termékek értékesítésének nehézsége s az emiatt kieső jövedelem, leszegényedés új jövedelmi források, új, alternatív termelési ágak, szolgáltatások bevezetését tették sürgetővé. Az eredményes és hatékony tőkefelhasználás és hitelnyújtás érdekében a GHK alapszabályzatában már alakulásakor célként fogalmazta meg a gazdasági tevékenység megindítását a hitelszövetkezetek keretében fiókszövetkezet indításával. E kezdeményezésével is megelőzte a román törvényhozást, mely az 1935-ös szövetkezeti törvényben fogalmazta meg a gazdasági szövetkezeti szakosztályindítás módozatait. A program a falvak lakosságát arra próbálta ösztönözni, hogy a szövetkezeten keresztül minél változatosabb tevékenység lefedésére törekedjen (beszerzés-értékesítés, feldolgozás, biztosítás, háziipar, fakitermelés). Elsődleges cél volt a szövetkezeti tagságnak olyan erőforrásokat megmozgatni, amelyek addig kihasználatlanok voltak. A gazdaságosabb működés, közös beszerzés és értékesítés, gépesítés, minőségi vetőmagvak és állatállomány nevelése olyan potenciált jelentettek, amelyet addig a falu szervezetlensége miatt kihasználatlanul hagyott. A legtöbb magyar faluban termelt tej szövetkezeti feldolgozása és ezáltal gazdaságosabb, jövedelmezőbb értékesítése tűnt a legkönnyebben és legolcsóbban megvalósíthatónak. A szövetkezeti központ szakembereinek dániai tanulmányútja, valamint a szász és sváb példák, nem utolsósorban azonban a székelyföldi gazdasági akció előzményei és a húszas évek végén újjáalakuló tejszövetkezetek sikere ezt támasztotta alá. Szervezeti szinten egyrészt az elszórt tejszövetkezetek nyersanyagának közös feldolgozását, értékesítését, piackutatást kellett megoldani, másrészt pedig a tejszövetkezetek szervezését és ellenőrzését (minőség, szerződések teljesítése) kellett sokkal szigorúbban végrehajtani. A Szövetség már 1927-ben hozzalátott a tejszövetkezetek szervezéséhez. A hitelválság idején a szövetkezeteknek új tevékenységi kört kereső elnök, dr. Bethlen László indította el a tejszövetkezeti propagandát az Ellenőrző Unió személyzetével. A központi kezdeményezés a válság hatására új jövedelmi forrást kereső gazdák kezdeményezésével találkozott. A központi propaganda nyomán a kisgazdák meggyőződtek arról, hogy a tej akkor éri el a legmagasabb árat, hogyha azt nem egyénekenként dolgozzák fel és adják el, hanem szövetkezetekbe tömörülve igyekeznek értékesíteni.³⁹ A kisgazdaságok meglévő

39 A tejszövetkezetek céljai. *Szövetkezeti Értesítő*, 1937. március hó. 4. (rendkívüli) sz.

tehenállománya lehetővé tette, hogy a faluközösségek viszonylag csekély tőkével is tejszövetkezeteket alakítsanak. A tejszövetkezet megalakulhatott 25 tag egyenként 500 lejes üzletrészával (összesen 7500 lej) jegyzett üzletrésszel, egy életképes tejszövetkezet teljes berendezése nem tett ki többet 35 000 lejnél. A tejszövetkezet gépbeszerzéséhez szükséges tőkét sok esetben a Szövetség Központ előlegezte meg, és a szövetkezet a tejből vonta le a tagoktól a törlesztést.

Különösen Maros-Torda és Udvarhely megyében mutatkozott nagyobb érdeklődés a tejszövetkezetek iránt. Ebben a két megyében három év leforgása alatt közel 100 szövetkezet alakult. A tejtermelés fokozásával az állattenyésztés (sertés) és a mezőgazdaság (takarmánytermelés, legelőgazdálkodás) is nagyobb lendületet vett. A tejszövetkezetek a félkész terméket, tejszínt vagy később a vaját a közlekedési-szállítási nehézségek, valamint a kis tételű kínálatuk miatt nehezen értékesítették. A Szövetség támogatásával 1932-ben Siménfalván közepes nagyságú tejértékesítő csoportot alakítottak, azzal a céllal, hogy az elszigetelt tejszövetkezetek ne legyenek kiszolgáltatva a vajértékesítéssel foglalkozó közvetítő kereskedelemnek. Ahhoz, hogy egységes minőségű versenyképes vaj előállításra is lehetővé váljék, a Szövetség 1936-ban Marosvásárhelyen megépítette első központi tejfeldolgozó üzemét. Később, 1938-ban Székelykeresztúron a még korszerűbben megépített és felszerelt második vajgyár is megkezdte működését. Előbbi napi 15–20 000 liter, utóbbi 10–15 000 liter tejet gyűjtött és dolgozott fel. A tejszövetkezetektől a félkész terméket (tejszínt) a Szövetség saját teherkocsijával szállította az üzemekbe; innen a vaját egységesen csomagolva, saját „Transilvania” márkával ellátva állították elő a készterméket.⁴⁰

A helyi tejszövetkezetek erkölcsös működéséről az Unió mellett létrejött fegyelmi bíróság gondoskodott. A *Tejszövetkezeti Szemle* rovatként indult a *Szövetkezeti Értesítő*ben, majd többoldalas mellékletté vált Perjessy János és Elekes Béla tejszövetkezeti főellenőr, Vita Sándor és mások írásaival.

A mozgalom gazdasági hatékonyságáról a számok tanúskodnak: a marosvásárhelyi telep felállítása a tejszövetkezetek megnövekedett alkupozióját és termelékenységük növekedését eredményezte, így 1936-ban a gazdák literenként 53 banival többet kaptak, ami 3 896 342 liter tejnél 2 065 061 lej többletet jelentett 1934-hez viszonyítva. A gazdasági erőkoncentráció, a közös gazdasági akció a telepek kapacitásának maximális kihasználására irányult, amit gazdasági számítások is tükröztek:

Maros megyében a megye napi 40 000 liter tejtermelésének felét, 20 000 litert dolgozott fel a telep.⁴¹ Udvarhely megyében 25 000 liter tej ter-

40 A Székelykeresztúri üzem. *Szövetkezeti Értesítő*, 1938. 61–62.

41 Beszéljenek a számok. A tejszövetkezetek céljai. *Szövetkezeti Értesítő*, 1937. március hó. 4. (rendkívüli) sz.

melődött naponta, amiből a székelykeresztúri telepre 12 000-et szállítottak. A gazdasági számítások szerint „ha a Maros megyei, valamint az Udvarhely megyei teljes tejtermelés a szövetkezeti telepekben kerülne értékesítésre, az évi tejár-átlag 1 lejjel volna magasabb. A két megyében a tejtermelő gazdák egy évben 12 millió lejjel kapnának nagyobb tejárat a teljes kapacitás kihasználásának esetében.”⁴²

A vásárhelyi telep több külföldi ajánlatot is kapott, így a megrendelések kielégítése érdekében propagandát indított a tejmennyiség növelése végett, ugyanakkor kölcsönös kötelezettségi szerződést is kötött a tagokkal, a szállított mennyiség állandóságának biztosítása érdekében. Bár nem minden esetben volt maximális fegyelem a szállított nyersanyag minőségét illetően, és a szerződött mennyiség helyi értékelése is nemegyszer zúrt okozott helyi szinten a csalások miatt (vizezés), összességében mégis a korábbi árakhoz képest háromszoros árat kaptak a tagok a tejért, ugyanakkor a tejszövetkezet a szövetkezeti alapelvekhez híven árkiegészítés formájában visszajuttatta azt a hasznot is, amit korábban a kereskedők értek el. A családi gazdaság és a faluközösség is gazdagabb lett a tejszövetkezetnek köszönhetően.⁴³ A kapacitás optimálisabb kihasználása nyomán tovább nőtt a gazdáknak kifizetett zsírfokonkénti ár. Az új értékesítési lehetőségek az önellátó tejtermelésről átállította a gazdákat a piaci termelésre. A tejszövetkezeti szervezet hozzájárult az állatállomány és takarmányozás, legelőgazdálkodás minőségi emeléséhez is, elkezdődött az állatállomány törzskönyvezése és feljavítása. A minőségemelésben a Szövetség szorosabb együttműködést épített ki az 1936-ban megreformált Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesülettel.⁴⁴

A közgazdasági marketing szempontjából fontos, hogy a mozgalom a partnerek hűségére alapozva közös márkajegyet vezetett be termékeinek minőségét garantálva, de egyúttal tudatos fogyasztói magatartást, hűséget is sugallt a reklámszöveg: „Szövetkezők csak Transylvania pasztőrözött vaját vásárolnak.” 1937-től Kolozsváron a Méhkas diákszövetkezet forgalmazta a Transylvania tejtermékeket tejjívójában.

42 Uo.

43 Szociális fontosságukat a rugonfalvi példa jellemzi, ahol már a székely kirendeltség létesített tejszövetkezetet. A nehezen meggyökerező tejszövetkezet 1912-re már szép kultúrházat és tejfeldolgozó telepet épített. A világgazdasági válság utáni fellendülés nyomán 1937-ig már 500 hold körüli birtokot vettek meg a tagok. A tejszövetkezeti tagoknak állatbiztosítást kötöttek, hídmérleget, gazdasági gépeket vásároltak. A különösen kedvező tejtermék-értékesítés eredménye, hogy szép házak épültek, a fiatalok gazdasági és középiskolában tanulhatnak.

44 MOL P 1705 E. G. E. 1937. évi jegyzőkönyvei MOL P 1705 Jegyzőkönyv mely felvétetett 1936. jún. 30 – júl. 1–2-án az Erdélyi Gazdasági Egylet gazdasági felügyelői értekezletén.

A magyar tejszövetkezetek kínálata elsősorban Bukarest felvevőpiacát célozta meg, ahol a besszarábiai német tejszövetkezetekkel osztozott a piacon a Szövetség, mely saját lerakatot létesített a fővárosban, ahonnan saját kocsival szállította a kiskereskedelembe a termékeket. A „Transilvania” márkajelzés a fővárosi fogyasztókön kívül külföldi nagykereskedőket is megnyert: a magyar tejszövetkezetek Transilvania termékeivel Angliába, Palesztinába és Görögországba indultak exportszállítmányok 1936-tól kezdődően.⁴⁵ A tejfeldolgozó telepek a vajkészítés mellett igen szép eredménnyel terjesztették ki működésüket a kazein-, sajt- és túrókészítésre. 1939-től a román hadseregnek szállított.

A szervezés során a Szövetség árkedvezményeket és jogi kedvezményeket is biztosított tagszövetkezeteinek. Az újonnan alakuló tejszövetkezetek támogatására érvényt szerzett a szövetzeti törvényben biztosított jogoknak, számukra a Nemzeti Szövetkezeti Intézetnél kilobbizta, hogy egészen alacsony üzletrészjegyzéssel is megalakulhassanak.⁴⁶ A tejszövetkezetek száma így alakult: 1929: 7, 1930: 12; 1931: 26; 1932: 54; 1933: 66; 1934: 72; 1935: 81; 1936: 101; 1937: 125; 1938: 133; 1940: 135.⁴⁷

1940-től a tejértékesítő hálózat és a Transylvania tejfeldolgozó telepek üzemvitelére önálló szövetkezet létesült Marosvásárhelyen, az Erdélyi Tejgazdasági és Tejértékesítő Szövetkezet.

EGYÉB GAZDASÁGI JELLEGŰ MAGYAR SZÖVETKEZETEK. REGIONÁLIS ELHELYEZKEDÉSÜK ÉS HATÁSUK

Az általános mezőgazdasági szövetkezetek az 1935-ös törvény által alkotott új szövetzeti típust képviselték. Ezek feladatát a falu mezőgazdasági termelésének és terményértékesítésének szövetzeti megszervezése képezte, a szükséges vetőmagvak, mezőgazdasági gépek, növényvédelmi szerek, tenyészállatok közös beszerzésére, gyümölcsfaiskolák, legelők létesítésére és fenntartására. Hét ilyen mezőgazdasági szövetkezet alakult a GHK keretében. A temesvári Vitamin paprikatermelő szövetkezet a szegedi paprikatermelést honosította meg. A székelyszenterzsébeti gyógynövénytermelő szövetkezet a szászvidékről átvett gyógymentát termesztette, a székelykeresztúri Voluntas len- és kendertermelő szövetkezet nagy lendületet adott az addig csak házi

45 *Szövetkezeti Értesítő*, 1937. 150., 1937. 164.

46 *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 22.

47 Tejszövetkezeti statisztika. *Szövetkezeti Értesítő*, 1937. 31.

szükségletre termesztett növények termelésének. A gyárat a munkások vették át szövetkezeti formában a megbukott „Friedler” cégtől.⁴⁸

Az ipari, termelő- és értékesítő szövetkezetek főleg a városokban alakultak meg. Közöttük építőipari, fémipari, bőripari, asztalos és szabóipari szövetkezetek voltak. Ugyancsak városi alakulatok voltak a kereskedelmi jellegű szövetkezetek is. A kolozsvári Méhkas, az erzsébetvárosi Concordia, a brassói Ágisz, a tordai Ave, az aradi Omnia a falvak termékeit értékesítette városon. Szolgáltató szövetkezetek voltak: a kolozsvári Pro Deo szálloda-bérlő szövetkezet, melyet a szociális Missziós nővérek alapítottak az erdélyi római katolikus egyházat képező szálloda kibérlésére. Az aranyosgyéresi földgáz szövetkezet tagjainak földgáz-ellátására alakult. A kolozsvári Pitvar háziipari szövetkezet 1936-ban jött létre a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége alosztályaként, mely az erdélyi háziipari termelés és értékesítés megszervezését végezte. Kós Károly, a szövetkezet elnöke szerint a következő célja volt: a háziipari és népművészeti termelésnek minél szélesebb megszervezése, művészeti irányítása, a termelők magáneszközökkel való ellátása, az értékesítés megszervezése kolozsvári bolthelyiségében. 1937-ben a budapesti nemzetközi kiállításon állította ki a Pitvar az erdélyi népművészeti cikkeket a Kós Károly tervezte pavilonban.⁴⁹ A romániai gazdasági szövetkezetek száma 1938-ban összesen 982 volt. Ezek közül 759 többségi és 228 kisebbségi jellegű volt.⁵⁰

A SZÖVETKEZETEK ÉS AZ EGYHÁZAK EGYÜTTMŰKÖDÉSE AZ OKTATÁSBAN ÉS BIZTOSÍTÁSI ÁGAZATBAN

A magyar intézmények között gazdaságilag is konkretizálódott nemzeti szolidaritásra szemléletes példa volt a szövetkezeti rendszer és az egyházak együttműködése – főleg az oktatás, szövetkezetalapítás és a biztosításügy megszervezésében. Az 1929-ben megjelent román mezőgazdasági szakoktatási törvény lehetőséget nyújtott magánalapítású gazdasági szakiskolák létesítésére. Ezt a lehetőséget felhasználva, a magyar egyházak gazdasági iskolákat alapítottak Székelykeresztúron (1931, unitárius egyház), Csombordon (1934, református egyház), Radnóton és Kézdivásárhelyen (1935, a Római Katolikus Státus alapítása).⁵¹ A szövetkezetek szervezésében és működtetésében a

48 *Szövetkezeti Értesítő*, 1936. 83., 84., 85., 159.

49 *Szövetkezeti Értesítő*, 1936. 126. *Szövetkezeti Értesítő*, 1937. 106.

50 Gazdasági szövetkezetek Romániában. *Szövetkezeti Értesítő*.

51 Oberding József György: Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezetei a román uralom alatt. *Kisebbségi körlevél*, 1942. 1. sz. 16–30.

magyar lelkészek és egyházi szervezetek (IKE, Kolping Egyesület, Római Katolikus Népszövetség Egyetemi Szakosztálya⁵²) település/közösségi szinten is oroszlánrészt vállaltak.⁵³ A pápai szociális enciklikák és a katolikus társadalmi tanítás (*Rerum novarum* – 1891, *Quadragesimo Anno* – 1931) nagy hatással voltak az erdélyi katolikusokra is, a *Katolikus státus* szociális tevékenységére. Az 1926-tól működő Erdélyi Római Katolikus Népszövetség (1300 helyi egyesülettel rendelkezett) szociális szakosztálya, az evangélikus, református és unitárius egyház civil szervezetei (IKE, Dávid Ferenc Egyesület, Nőszövetség) gazdasági tanfolyamokat, kiállításokat és versenyeket szerveztek.⁵⁴ Az egyház képviselői, gazdasági szakemberei folyamatosan képviselve voltak a szövetségi központok igazgatóságában.

Márton Áron az 1933-ban általa alapított *Erdélyi Iskola* folyóiratban nagy gondot fordított a szövetségi eszme terjesztésére, különösen az iskolaszövetségeket illetően. Kolozsvári egyetemi hitszónokként pedig bekapcsolódott a magyar szövetségi mozgalomba. Püspökként (1939-től katolikus püspökké választották) is lelkes tagja és támogatója maradt az erdélyi magyar iskola- és ifjúsági szervezeteknek (Kolping, Alfa, Méhkas).⁵⁵ *Balázs Ferenc* erdélyi író, költő, unitárius lelkészként az egész Aranyosszék művelődési és gazdasági életét szövetségi formában lendítette fel, és a maga korában egyedülálló Vidékfejlesztő Szövetséget alapított.⁵⁶ Az unitárius egyház képviselői közül a szervezetek támogatásában kimagaslott Ürmössi József püspöki titkár, aki a Székely Akció idején a Homoródméte szövetségi mozgalmát virágoztatta fel, majd a két világháború között mindvégig a Hangya szövetségi központ igazgatósági tagja volt.⁵⁷ Az unitárius egyház a keresztúri gazdasági iskola és a székelykeresztúri vajgyár felállításában működött közre, az üzemen kívül az unitárius egyház által adományozott telken épült.⁵⁸

52 Elnöke: Dsida Jenő, alelnök: Nagy Zoltán. *Erdélyi Fiatalok*, 1930. 103.

53 Márton Áron, 1939-től katolikus püspök, az 1933-ban általa alapított *Erdélyi Iskola* folyóiratban nagy gondot fordított a szövetségi eszme terjesztésére, különösen az iskolaszövetségeket illetően. Kolozsvári egyetemi hitszónokként pedig bekapcsolódott a magyar szövetségi mozgalomba. Püspökként is lelkes tagja és támogatója maradt az erdélyi magyar iskola- és ifjúsági szervezeteknek (Kolping, Alfa, Méhkas). *Szövetségi Értesítő*, 1939. 41. Balázs Ferenc erdélyi író, költő, unitárius lelkészként önfeláldozó munkával lendítette fel az egész Aranyosszék művelődési és gazdasági életét, népfőiskolát, gazdasági tanfolyamot, óvodát, iskolát, templomot, lelkészlakot, számtalan szövetséget és a maga korában egyedülálló Vidékfejlesztő Szövetséget alapítva. Mikó Imre – Kicsi Antal – Horváth Sz. István: *Balázs Ferenc*. Monográfia. Bukarest, 1983. Böződi György: *Székely Bánja*. Mentor. Reprint. h. é. n. 232.

54 Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Budapest, 1990. 405.

55 *Szövetségi Értesítő*, 1939. 41.

56 Mikó Imre – Kicsi Antal – Horváth Sz. István: *Balázs Ferenc*. Monográfia. Bukarest, 1983.

57 Öten a húsz éves Hangyáról. *Szövetségi Értesítő*, 1940. 92–93.

58 Böződi György: *Székely bánja*. Mentor. Reprint. h. é. n. 232.

A falusi lelkészek többnyire a szövetkezetek elnöki tisztségét vállalták el, a tanítók pedig a könyvelői tisztséget. Az értelmiségiek fontos irányító szerepe miatt is nagy csapás volt, hogy az 1940. július 20-i 40529. sz. miniszteri rendelet eltiltotta a papságot a falusi szövetkezetek irányításától, vezetésétől.⁵⁹

A szövetkezeti mozgalom széles társadalombázisa és demokratikus szerkezete abban is megnyilvánult, hogy a magyar szövetkezeti központok vezetésében egyenlő arányban voltak *képviselve* a történelmi egyházak.⁶⁰

Amellett, hogy betétgyűjtésben az egyházak is támogatták a hitelszövetkezeteket, azáltal, hogy megtakarítható tőküket a hitelszövetkezethöz helyezték el, a biztosítási üzletág intézményes megszervezése céljából a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége átvette a Minerva Biztosító R. T. vezérképviseletét, hogy azt tagszövetkezeteinek alképviselőként továbbadja. Mindezt az üzletpolitikai váltás (a válságot és konverziót ellensúlyozó üzletág-diverzifikáció) mellett még három különleges szempont is indokolta: a tagok, a szövetkezet előnye, valamint a magasabb nemzetgazdasági célok. „A Minerva belföldi vállalat, a magyar egyházak intézménye, tehát a Minervánál fizetett biztosítási díjak egyházi, kulturális és gazdasági érdekeinket szolgálják, sőt a szövetkezet által felvett biztosítások díjai hosszú időn keresztül betétként ott maradnak a szövetkezethöz, s így a falu pénzforgalmát növelik, a falu hiteléletét táplálják”⁶¹. A nemzetgazdasági cél (belső vagyonforgalom/kezelés) mellett érvényesült e közösségi (falu pénzforgalmának bővülése), vállalati (biztosítási jutalék, 10 éves folyószámlabetétként helyben kezelt biztosítási díj), valamint egyéni előny (biztosítási anomáliáktól, visszaélésektől való megvédés, díjkedvezmény). Az a tény, hogy a Minerva Biztosító Intézet részvényei a magyar egyházak tulajdonában voltak, garancia volt az intézet erkölcsi megbízhatóságára nézve.

59 Nagy Zoltán: *Az erdélyi szövetkezetek a visszatéréskor*. Kolozsvár, 1942.

60 L. A. „Szövetség” GHSz igazgatósági jegyzőkönyvei. Kolozsvári Állami Levéltár. DJAN Cluj 790 fond.

61 A teljes idézet így áll: „Nemzetgazdasági kötelességünk szem előtt tartani, hogy nemzeti jóvedelmünk saját nemzetgazdaságunk vérereiben keringjen. A biztosító intézetek túlnyomó többsége külföldi vállalat, így a nekik fizetett biztosítási díjak mind külföldre kerülnek, azok számunkra egyszer s mindenkorra elvesznek. A Minerva belföldi vállalat, a magyar egyházak intézménye, tehát a Minervánál fizetett biztosítási díjak egyházi, kulturális és gazdasági érdekeinket szolgálják, sőt a szövetkezet által felvett biztosítások díjai hosszú időn keresztül betétként ott maradnak a szövetkezethöz, s így a falu pénzforgalmát növelik, a falu hiteléletét táplálják.” A biztosítási ügy megszervezése. *Szövetkezeti Értesítő*, 1937. 2. sz. Hivatalos rész. 1.

A SZÖVETKEZETI SAJTÓ ÉS OKTATÁS

A kisebbségi közéletben és elsősorban a lakosság túlnyomó részét alkotó rurális lakosság képzésében, tájékoztatásában is fontos szerepet töltek be a szövetkezeti központok hivatalos kiadványai: a *Szövetkezés* (1924–1948), a Hangya Fogyasztási szövetkezetek központja hivatalos közlönye. A *Szövetkezés* elődje, az *Erdélyi Gazda* újság mellékleteként jelent meg 1921-től *Hangya* címmel. A kalendárium jellegű *Hangya Naptár* 1922-től jelent meg évente.

A Minerva Könyvkiadó lapja, a *Magyar Nép* külön gazdasági és szövetkezeti rovatban már a húszas évektől kezdődően terjesztette a szövetkezeti gondolatot elsősorban falusi származású olvasóközönségének.⁶²

A „Szövetség” GHSz közlönye, a *Szövetkezeti Értesítő* (1933–1948), dr. Bethlen László gróf, a Központ vezérigazgatója és az Ellenőrző Unió elnöke kezdeményezésére jelent meg, dr. Vékás Lajos, a Minerva Kiadó támogatásával.

A hivatalos közlönyök mellett a vidéki szövetkezetek maguk is áldoztak jövedelmükből szakmai és kulturális kiadványokra: ilyen volt többek között az udvarhelyi „*Siculia*” szövetkezet gazdalapja, a máramarosszigeti *Iza* lap, a brassói *ÁGISZ naptár*ai és *Hasznos Könyvtár* sorozata, a tordai AVE – Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet könyvkiadása. Az iskolaszövetkezetek központja *Iskolaszövetkezeti Közlöny*, *Szövetkezeti Család*, *Szövetkezeti Könyvtár*, *Törpesszövetkezeti Könyvtár* címmel gyermek- és ifjúsági irodalmat, családi kulturális és pedagógiai ismeretterjesztőket adott ki.⁶³ A *Hangya Naptár* 1940-es adat szerint 17 000 példányban jelent meg, a *Szövetkezeti Falinaptár* pedig 40 000 példányban.

Az iskolaszövetkezetek a szövetkezeti alapelvek gyakorlását tették lehetővé az iskolások zsenge korától az egyetemi hallgatók komoly szakképzéséig.

A pedagógiai folyóiratok és pedagógusok, lelkészek korán felfigyeltek a szövetkezeti szervezetekben megnyilvánuló értékekre. A *Hangya* központ

62 1937-ben 166 magyar szövetkezetnek volt könyvtára és olvasóköre. Ez a szám azért fontos, mivel a csatolt erdélyi területen az 1912-beli 1417 népkönyvtárból 1937-re már csak 179 maradt meg, ebből 166 tehát szövetkezeti volt. A népkönyvtárak 3000 lejes beszerzési árának egyharmadáról társadalmi úton kellett gondoskodniuk. Ezen a téren élen járt a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének kolozsvári Központja, mely a kötelékébe tartozó magyar hitelszövetkezeteknek nagymértékben megkönnyítette az új népkönyvtárak beszerzését, valamint a *Magyar Nép* című elterjedt néplapnak a kiadóbizottsága. A Hangya központ 1924-től 50 000 lejes könyvtáralapjából évente jutalmazta sikeresebb tagszövetkezeteit, a középiskolákban szövetkezeti szakkönyvtárakat is létesítettek adományaiból. Sulyok István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: *Erdélyi Magyar Évkönyv 1919–1929*. 1930. *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 93–95.

63 Kulturális tevékenység, sajtó: *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 40. 75. A *Szövetkezeti Család*, a *Szövetkezeti Értesítő* havi képes melléklete, 1940 májusában indult.

kiadványa már 1923-ban ismertette oldalain az iskolaszövetkezeti értékeket, a nép vezetőit, irányítóit, főleg a papokat és tanítókat buzdítva iskolaszövetkezetek alapítására.⁶⁴ Az *Erdélyi Iskola* ugyanígy már első évfolyamában iskolaszövetkezetek szervezését javasolja a magyar iskoláknak.⁶⁵ „Ma amikor azt látjuk, hogy népünk nagy részének nincs meg a szükséges gazdasági és kereskedelmi érzéke, a takarékosagra való hajlama, a szervezkedésre és együttműködésre való törekvése, az iskolaszövetkezetek erkölcsi és gazdasági nevelő hatása általános magyar kisebbségi szempontból is figyelemreméltó.” – vezeti be az iskolaszövetkezetekről szóló ismertetőjét Petrovay Tibor az *Erdélyi Iskolában*. Hogy a gyermek cselekedeteivel felkészüljön az életre, az iskola támogatásával ifjúsági intézményeknek kell működniük, a két világháború közötti időszakban azonban a cserkészet beolvasztották a strázsa szervezetbe, így a magyar ifjúság közösségi életének fejlesztésére egyedüli alkalmas intézmény az iskolaszövetkezet maradt.⁶⁶

A szövetkezet takarékosági és hitelszakosztálya mellett tanszerek, tankönyv, kézimunkaanyagok beszerzésére beszerző szakosztály, közös műhelyekben végzett munka megszervezésére termelő szakosztály alakulhatott. A szegény és árva tanulóknak tankönyvekkel, taneszközökkel, ruházattal, élelemmel való segélyezését karitatív szakosztály látta el.⁶⁷ Az iskolaszövetkezeti pedagógiai gyakorlati cselekedtető módszerek az önadminisztrálás, önképzés fejlesztésének lehetőségét nyújtották. Az iskolaszövetkezetek célja volt, hogy a tanulók értelmi, erkölcsi, szociális és szövetkezeti nevelésének tökéletesítésére a legmegfelelőbb gyakorlati eszközt adják a nevelők kezébe. Gyakorlati szövetkezeti oktatást jelentettek az iskolaszövetkezetek, melyeknek létesítését a szövetkezeti, egyházi, egyesületi és iskolai vezetők támogatták és szorgalmazták (*Erdélyi Iskola*, Márton Áron, Nagy Zoltán, Puskás Lajos, Balázs András iskolaigazgató).⁶⁸ E célokat tette magáévá a Római Katolikus Tanítók pedagógiai

64 *Hangya*, 1923/7. 2.

65 Oberding József György: Az iskolai szövetkezetek. *Erdélyi Iskola*, 1933–1934. 408–409.

66 Puskás Lajos: A kisebbségi életformára való nevelés iskoláinkban. *Erdélyi Iskola*, 1937–1938. 11.

67 Dr. Nagy Zoltán: A szövetkezés és könyvvitel elméleti és gyakorlati tanítása az elemi iskolákban. *Erdélyi Iskola*, 1938–1939/7–8. sz. 482–486.

68 Dr. Nagy Zoltán – Balázs András: *Az iskolaszövetkezetek vezetése*. Kolozsvár, 1939. „Egyházi és tanügyi hatóságok a szövetkezeti központokkal együttműködve belevitték a szövetkezés gondolatának nevelését az iskolai tantárgyakba is. A hittudományi főiskolákon, a tanítóképzőkben, a gazdasági iskolákban, a népiskolákban rendes tantárgyként bevezették a szövetkezeti ismeretek elméleti tanítását. Vele párhuzamosan a szövetkezés gyakorlati megismertetésére a felekezeti magyar iskolák legtöbbszörében megindult az iskolaszövetkezetek szervezése. Könnyedén, játszva tanulja meg már az iskolában a szövetkezet e kicsinyített másában az erdélyi új nemzedék a szövetkezés lényegét és gyakorlatát, hogy azután az életbe kikerülve mindennapi életében is munkása legyen ezen immár nemzetfenntartó erővé vált szövetkezésnek.”

továbbképző tanfolyama, amikor elhatározta, hogy egy egész Erdélyt átfogó, 18 iskola növendékeit ellátó és 66 tanítójának tanszerszükségletét beszerző tanszervezetet alapít 1938-ban.⁶⁹ Az egyházi főhatóságok 1938-ban állapították meg a minimális tantervet a szervezeteti ismeretekről a főgimnáziumok VII–VIII. osztályainak neveléstani óráira.⁷⁰ A népiskolák után megindult a középiskolákban is az iskolaszervezetek szervezése. A középiskolák között 1935-ben a radnóti gazdasági iskolában alakult meg az első. 1937-ig 127 népiskolában, 25 középiskolában és 1 főiskolában indult egy-egy vezetőtanító, vezetőtanár irányítása, s a két szervezeteti központ közös iskolaszervezeti osztályának felügyelete mellett a gyakorlati nevelés, az iskolaszervezet.

Az 1938–39. tanév őszén a Hangya Szervezetek Szövetsége kezdeményezésére, az erdélyi magyar egyházakkal együttműködve, intenzívebben folytatódott a fő- és középiskolákban, majd az elemi iskolákban a rendszeres szervezeteti szakoktatás és az iskolaszervezetek megszervezése, melynek első évi eredményét a három erdélyi vallásfelekezet főhatósága alá tartozó középiskolákban működő iskolaszervezetek összesített évi zárszámadatai adják. Eszerint 12 középiskolai szervezetnek 1345 tagja volt, 1952 üzletrésszel, 36 170 lej befizetett üzletrésztőkével, s összvagyonuk 119 747 lejre emelkedett, tanszerelosztásból eredő üzleti forgalmuk 333 824 lej, megtakarított tiszta feleslegük pedig 38 434 lej volt.

Az iskolaszervezetek szervezését Nagy Zoltán irányításával a Szövetség és a Hangya központ által 1939-ben közösen létesített Iskolaszervezeti központ végezte: ennek eredménye, hogy az 1939/1940-es iskolai évben 200 erdélyi iskolában, mindhárom teológián, 18 római katolikus, 5 református és 1 unitárius középiskolában már a tantárgyak között szerepelt a szervezeteti oktatás.⁷¹

A MAGYAR KULTÚRA, INTÉZMÉNYEK ÉS KÖZÉPOSZTÁLY SZÖVETKEZETI TÁMOGATÁSA

A magyar szervezetek részvétele a szervezeteti mozgalomban tekinthető erkölcsi támogatásnak, altruizmusnak is, ám a háttérben anyagi és politikai érdekek is meghúzódtak. A jól kiépített és működő szervezeteti hálózat ugyanis kulturális és mozgósító csatornaként is beválhatott, ugyanakkor, lévén hogy az EGE csak 1929-ben, az EMKE pedig csak 1935-ben nyerte el jogi

⁶⁹ *Szervezeteti Értesítő*, 1938. 8–9.

⁷⁰ *Szervezeteti Értesítő*, 1940. 93–95.

⁷¹ *Szervezeteti Értesítő*, 1940. 93–95. Lásd bővebben az iskolaszervezeti fejezetet.

személyiségét és ezzel a nyilvános működéshez való jogot, a szövetkezeti szervezet mind a vezetőknek, mind a különböző társadalmi rétegeknek (gazdák) jogilag meg nem támadható nyilvános működésre, közgyűlések, rendezvények megtartására jogosult intézményként keretet biztosított.⁷²

Az EGE elsősorban a propaganda terén támogatta a szövetkezeti szervezetet azáltal, hogy az *Erdélyi Gazda* 1920–1925 között, *Hangya* címmel, állandó szövetkezeti mellékletet tartalmazott. A kalendárium jellegű *Hangya Naptár* 1922-től jelent meg évente. A kisebbségi közéletben és elsősorban a lakosság túlnyomó részét alkotó rurális lakosság képzésében, tájékoztatásában is fontos szerepet tölthettek be a Szövetkezeti központok hivatalos kiadványai: a *Szövetkezés* (1924–1948) a Hangya Fogyasztási Szövetkezetek központja hivatalos közlönye. A *Szövetkezés* elődje, az *Erdélyi Gazda* újság mellékleteként jelent meg 1921-től *Hangya* címmel.

A Minerva Könyvkiadó lapja, a *Magyar Nép*, valamint a *Brassói Lapok*, *Ellenzék* külön gazdasági és szövetkezeti rovatban már a húszas évektől kezdődően terjesztették a szövetkezeti gondolatot.⁷³

A „Szövetség” GHSz közlönye, a *Szövetkezeti Értesítő* (1933–1948), dr. Bethlen László gróf, a Központ vezérigazgatója és az Ellenőrző Unió elnöke kezdeményezésére jelent meg, dr. Vékás Lajos, a Minerva Kiadó támogatóásával. A Minerva népkönyvtár akciójában is elsősorban a két szövetkezeti központra támaszkodott.⁷⁴

A hivatalos közlönyök mellett a vidéki szövetkezetek maguk is áldoztak jövedelmükből szakmai és kulturális kiadványokra: ilyen volt többek között az udvarhelyi „Siculia” szövetkezet gazdalapja, a máramarosszigeti *Iza* lap, a brassói ÁGISZ naptárai és Hasznos Könyvtár sorozata, a tordai AVE – Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet könyvkiadása. Az iskolaszövetkezetek központja *Iskolaszövetkezeti Közlöny*, *Szövetkezeti Család*, *Szövetkezeti Könyvtár*, *Törpészövetkezeti Könyvtár* címmel gyermek- és ifjúsági irodalmat, családi kulturális és pedagógiai ismeretterjesztőket adott ki. A Hangya Naptár 17 000 példányban jelent meg egy 1940-es adat szerint, a Szövetkezeti Falinaptár pedig 40 000 példányban.⁷⁵

72 Oberding József György: Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezetei a román uralom alatt. *Kisebbségi Körlevél*, 1942. 1. sz. 16–30.

73 Kolozsvári Állami Levéltár F 790. Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége 1. cs. 63. f. Az 1929. márciusi közgyűlésen, amikor felmerült egy önálló, kéthetenként kiadandó közlöny javaslata, Ürmösy József, a nagy költségekre való tekintettel, nem értett egyet a külön lap kiadásával, ellenben azt ajánlotta, hogy a *Magyar Nép*ben állandó szövetkezeti rovat induljon.

74 Sulyok István (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. Nagyvárad, Juventus, 1930. 195.

75 *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 40. sz. 75.; A *Szövetkezeti Család* a *Szövetkezeti Értesítő* havi képes mellékleteként 1940 májusában indult.

A Szövetség és a Hangya, mint már említettük, a Minerva Műintézettel, Vékás Lajos igazgató személyén keresztül jó kapcsolatban volt, s a *Magyar Nép* és a magyar népkönyvtárak, a Minerva által nyomtatott magyar tankönyvek terjesztésében is szoros volt az együttműködés.

A kolozsvári Szövetség éves tiszta jövedelméből kulturális alapot különített el, csupán egy negyedév alatt kiutalt támogatásokat bemutatva.⁷⁶ Négy tanuló részére internátusi és konviktusi díjat fizetett a kolozsvári római katolikus, a református és unitárius, valamint a székelykeresztúri unitárius gimnázium részére. Rendszeresen évi 20 000 lejmel támogatta a kolozsvári egyetemi hallgatók menzáját. Rendkívüli segélyekkel támogatta az Erdélyi Római Katolikus Tanítók Önszegélyző alapját, a bukaresti országos diáksegélyző bizottságot. A kolozsvári unitárius egyháznak orgonaépítésre, a református kollégium segélyezésére, a nagyszabedényi Szent Ferenc rendi nővérek vezetése alatt álló tanítóképző intézet, a székelykeresztúri unitárius gimnázium épületének rendbehozatalára szavazott meg a Szövetség végrehajtó bizottsága 500–2000 lejnyi segélyeket. A csíkszenttamási tűzkárosultak javára 66 300 lejt küldtek be a tagszövetkezetek. Az EGE kérésére 15 000 lejt bocsátott rendelkezésre egy gazdasági és szövetkezeti ügyet előadó vándortanító javadalmazásához.

A Szövetség tisztviselői (ellenőrök, főkönyvelő, pénztárosok) havi 2500–11 000 lej javadalmazást, fizetést kaptak 1929–1930-ban.⁷⁷ Az igazgatóság dr. Ferencz József ügyvezető igazgató részére 1930-ban havi 20 000 lejt és az évi mérlegben kimutatott tiszta nyereség 5%-át szavazta meg. Bethlen László igazgatósági tagot az Unió irányítására delegálta havi 12 000 lej nettó fizetésért. Petrovay Tibor főkönyvelő havi 9000 lejt keresett. 1930-tól kezdődően a Szövetség tisztviselői számára nyugdíjalapot hozott létre.⁷⁸ A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége tisztviselői között már 1925-ben feltűnik Petrovay Tibor főkönyvelő, aki 1933-tól a *Szövetkezeti Értesítő* havi közlönyt is szerkeszti.⁷⁹ Petrovay mellett Vita Sándor és Oberding József György szintén a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége tisztviselőiként, ellenőrként, majd szerkesztőként kezdték közéleti pályafutásukat, az erdélyi ifjúsági nemzedék képviselőiként közvélemény-formálókká váltak.⁸⁰

76 ANDJ Cluj 790. F 1. cs. 14. f., 20., 26., 38., 82., 138., 150.

77 Uo. 60. f. (115., 171.)

78 Uo. 79–82. f. (154–159.)

79 *A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége mint szövetkezet Kolozsvárt III. üzletévi jelentése és zárszámadása az 1925. üzletévről.* Kolozsvár, Minerva, 1926. MOL K 610 30. cs. 194–207. f.

80 Petrovay Tibor: Kisebbségi magyar gazdaságpolitika. *Hitel*, 1936. 4. sz. 262–278.; Vita Sándor: Erdélyi szövetkezetek. *Hitel*, 1936. 1. sz. 45–56.

A magyar intézmények betéteire, üzletreszjegyzésére azért számított a Szövetség, hogy alaptőkéjét és betétállományát növelve, a nagyobb hitelkínálat eredményeként alacsonyabb kamattal helyezhessen ki kölcsönöket. A Szövetség tőkéi ötszöröséig vehetett fel a Központi Szövetkezeti Banktól visszleszámítolási hitelt, ám ehhez ritkán jutott hozzá. Emiatt a pénzpiac általában magas kamatlábú hitelkínálatához kényszerült folyamodni, vagy saját tagságához és partnerintézményekhez, a szükséges tőke megszerzése érdekében. 1930-ban a Mezőgazdasági Bank és Takarékpénztár a Szövetség részére 5 millió lej visszleszámítolási hitelt engedélyezett 15% kamat mellett. A hitel egy részét a végrehajtó bizottság már igénybe is vette, a KTPH-nál fennálló tartozásait törlesztette.⁸¹ A betéti és egyben kihelyezési kamatszint csökkentését célozta meg a végrehajtó bizottság már 1927-ben is, elhatározva az összes betéti kamatláb 2%-kal való csökkentését, a központ által megállapított 14%-os betéti kamatlábat előíró határozatot azonban nem lehetett kiterjeszteni a tagszövetkezetekre, ugyanis „a szövetkezetek a vidéken a helyi viszonyokkal és az ottani pénzüzetekkel lépést tartva olyan kamatot kénytelenek fizetni, hogy amellet a 16%-os betétkamatunk nem lesz elegendő.” Következésképpen a végrehajtó bizottság a szövetkezeteknek a központnál elhelyezett betétei után kénytelen a magasnak számító 16%-os kamatlábat fizetni.⁸² A vidéki szövetkezetek tagságára erős vonzerőt, a Szövetség számára pedig konkurenciát jelentettek a vidékhez földrajzilag közelebb lévő bankok, a Brassói Népbank, a marosvásárhelyi, segesvári bankok. A konkurenciát nem mindig sikerült megelőzni a Bankszindikátuson belüli egyeztetésekkel.⁸³ A segesvári Vereinigte Gewerbe und Hypothekenbank 16%-os évi kamat mellett ajánlott hitelt az Udvarhely megyei szövetkezeteknek 1927-ben. A szövetkezeti központ végrehajtó bizottsága az ajánlatot elfogadta, közvetlenül felvéve a kapcsolatot a segesvári bankkal, és felajánlotta, hogy a Szövetség által kijelölendő – hitelképes – Udvarhely megyei szövetkezetek részére közvetlenül nyújtson 4–5 milliónyi hitelt.⁸⁴

81 ANDJ Cluj 790. F 1. cs. 97. f. 79.

82 Uo. 109. f.

83 Uo. 20. f. A Bankszindikátus átiratban kérdést intézett a Szövetséghez, hogy a Gyulafehérváron székelő Transsylvania Takarékpénztár rt. által Kolozsvárott felállítandó fiók ellen van-e kifogása. A Szövetség nem látott akadályt és nem kifogásolta a fiókállítást. A Transsylvania bank vezetősége viszont konfliktusba került a Bankszindikátussal. Kiss András: Uniunea Bancară din Ardeal SA Cluj (Banca Transsylvania SA Alba Iulia – Cluj). *Revista de Arhivistică*, 1997. 1–2. sz. 47–60.

84 ANDJ Cluj 790. F 1. cs. 71. f.

Beruházásra, például tejfeldolgozó gépek beszerzésére az alsóboldogfalvai tejszövetkezete részére 20 000 lej kamatmentes hitelt szavaztak meg egy évre, a tulajdonjogot viszont a hitel teljes visszafizetéséig a Szövetség magának tartotta fenn.⁸⁵ A muzsnai hitelszövetkezet a református egyházközség részére iskolaépítés céljára 100 000 lej kamatmentes hitelt kért, ám erre a célra a végrehajtó bizottság tőke hiányában nem engedélyezhetett kamatmentes hitelt, csupán engedélyezett kamatlábú hitelt. A tagszövetkezetek eladósodását megelőzendő, a Szövetség igyekezett korlátozni a keresztbe tartozásokat vagy más intézményeknél való eladósodást. A marossárpataki hitelszövetkezetnek például nem engedélyezte, hogy idegen intézettől, a Marosvásárhelyi Takarékpénztártól 200 000 lejes hitelt vegyen igénybe, „miután így nem lenne módjában ellenőrizni a hitelszövetkezet működését és hitelnyújtását. A nyárádszeredai hitelszövetkezetnek, mely a központnál közel 2 millióval, a Marosvásárhelyi Takarékpénztárnál pedig 1,6 millióval tartozott, csak úgy engedélyezte a Szövetség, hogy az Erdélyi Bank marosvásárhelyi fiókjától 2,5 millió lej hitelt felvegyen 14% mellett, ha abból a központnál és a Marosvásárhelyi Takarékpénztárnál fennálló hitelét megfizeti.⁸⁶ Az idegen intézeteknél hitel igénybevételét következetesen tiltó álláspontja miatt a Szövetségtől némelykor kiváltak az elégedetlenkedő szövetkezetek: a kilépés bejelentésével, a törvényszerű és alapszabályszerű felszámoltatás betartásával természetesen bárki kiléphetett, a sáromberkei és bikfalvai hitelszövetkezet például kilépési igényüket és a Brassói Népbank érdekkörébe való belépést jelentették. Elegendő tőke hiányában tehát a Szövetség képtelen volt valamennyi hiteligényt ellátni, ezért prioritásokat, célcsoportokat állított: elsősorban beruházási és földvásárlási hiteleket szavazott meg. Adósságkonvertálásra is nyújtott hitelt kedvezőbb kamattal a Szövetség: a nagyiratosi szövetkezet kérésére a Banca Victoriánál felvett 83 000 lej hitelt magához váltotta, ugyanakkor megkereste az Aradcsanádi Takarékpénztárt, hogy a szövetkezetnek nyújtott 200 000 lejes hitel kamatlábát szállítsa le 26%-ra.⁸⁷ Ugyanebben az évben, 1927-ben, az Etédi hitelszövetkezet körzetébe tartozó Atya község tűzkárosult tagjai részére 150 000 lej rendkívüli hitelt szavazott meg 22% mellett, 300 000 lejt pedig a székelykeresztúri pénztézeteknél fennálló tartozásuk konvertálására.⁸⁸

A tagszövetkezetek rendes körülmények között alaptőkéjük háromszorosát igényelheték hitel formájában a Szövetségtől. A Szövetség pedig a Központi Szövetkezeti Banktól alap- és tartaléktőkéi ötszöröse erejéig vehetett igénybe hitelt.

85 Uo. 15. f.

86 Uo. 90. f.

87 Uo. 7. f.

88 Uo. 9. f.

A SZÖVETKEZETEK EREDMÉNYEI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Összegzőképpen megállapítható, hogy egyetlen szövetkezeti rendszer sem épülhetett ki *koordináció*, *finanszírozás* és *szakértelem* nélkül. E három tényező intézményesítése szerint csoportosítva lehet röviden és szemléletesen bemutatni a szövetkezeti intézmény jelentőségét. A két világháború közötti időszak végén az erdélyi magyar családoknak fele legalább egy szövetkezetnek volt tagja.

1938-ban Románia magyarlakta területein 466 gazdasági és hitelszövetkezetnek 135 ezer tagja volt, 320 fogyasztási szövetkezetnek pedig 66 ezer tagja, akik családtagjaikkal együtt 3/4 millió magyar szövetkezeti tagot jelentettek, azaz a romániai magyarság csaknem felét. Más forrás szerint 1939-ben a *Szövetség* és a *Hangya* 791 magyar szövetkezetet és 160 ezer magyar családot képviselt.⁸⁹

Magyar szövetkezetek a Romániához csatolt területen 1938-ban.⁹⁰

1938	Szövetkezet	Tagság
Alsó-Fehér	12	2861
Arad	43	15 336
Beszterce-Naszód	4	782
Bihar	91	24 473
Brassó	9	2024
Csík	33	8034
Fogarás	69	14 455
Háromszék	4	1130
Hunyad	19	2625
Kis-Küküllő	52	14 451
Kolozs	1	576
Krassó	2	942
Máramaros	98	15 655
Maros-Torda	13	3422
Nagy-Küküllő	30	9106
Szatmár	49	11 237
Szilágy	n.a.	n.a.
Szeben	11	2061
Szolnok-Doboka	11	3584
Szörény	37	10 695
Temes	22	4665
Torda-Aranyos	136	4665
Udvarhely	746	152 779

Statisztikailag a szövetkezetek elfogadottságát mutatja, hogy a magyaroknál 14,8, a németeknél 15,9, az erdélyi románoknál 33,5 lélekre jutott egy

89 *Szövetkezeti Értesítő*, 1939. 41. Magyar szövetkezetek a Romániához csatolt területen. In: *Erdély I-II. Anuarul Cooperatîiei Române. 1928–1933. 1938.*

90 Uo.

hitelszövetkezeti tag. A legsűrűbb szövetkezeti szervezete tehát a magyarságnak volt.⁹¹ Minthogy az erdélyi magyarság 72%-a falun élt, a magyar falvakban a szövetkezet *iskola fenntartó szerepet* töltött be azáltal, hogy többletjövedelmet és piaci előnyöket biztosított mind az egyes tagok, mind a faluközösség egésze számára, de jelentős volt a szövetkezeti jövedelemből képzésre, iskola fenntartásra fordított összeg is: „az egyházi adó annyival kevesbedik, amennyivel a szövetkezet az iskola támogatásához hozzájárul”.⁹²

Erdély magyar egyházi biztosító intézete (Minerva Rt.) érdekeltségébe tartozott a legnagyobb erdélyi könyvkiadó is, a Minerva Könyvkiadó Műintézet is, amely a két szövetkezeti központtal együttműködve *Minerva népkönyvtárakat* alapított falvakon, kiadványait a szövetkezeteken keresztül küldte ki, ajándék- és jutalomkönyv-akcióval ápolva az anyanyelvismeretet azokban az időkben, amikor a könyvvásárlásra kevés pénz jutott falun. A 2200 magyar községből 500 községben volt Minerva Népkönyvtár.⁹³

A falusi lakosság mellett elsősorban a városi magyar iparosságnak volt hasznos a személyi kishitelt nyújtó szövetkezet. Az egyetemi hallgatók is legtöbbször közös gazdasági beszerzéseiket diákszövetkezeti (kolozsvári magyar diákklub) formában.⁹⁴ 1940-ben 25 magyar közép- és 1 főiskolában működött iskolaszövetkezet 3092 taggal. Ifjúsági és iparosszövetkezetek voltak Kolozsváron (*Alfa*), a *Méhkas* (étterem és diákotthon), Marosvásárhelyen a *Concordia*, az IKE alapítása. A legtöbb iskolaszövetkezet évi átlagos jövedelme nagyobb volt, mint a minimális népkönyvtár 3000 lejes beszerzési ára, ami gazdasági hasznosságukat is mutatja, amellet, hogy számos karitatív akcióban részt vettek és pedagógiai jelentőségük is felbecsülhetetlen.

A magyar szövetkezeti hálózat üzletág-diverzifikáció révén a magyar közösségek számára új jövedelmi forrásokat nyitott meg.

Az új, alternatív üzletágak önálló szövetkezetek vagy szövetkezeti alosztályokban indultak (1937-es adatok szerint): 68 hetibetetés, 36 állatbiztosító, 18 értékesítő, 42 temetkezési, 1 földgázszolgáltató, konzervkészítő, len- és kenderfeldolgozó, borvízpalackozó, erdőkitermelő-fafeldolgozó, kertészet, géphasználati szövetkezet, borpincészet, csemetefa-iskola, valamint más kis- és háziipari, népművészeti szövetkezet – utóbbiak Kós Károly és gr. Bethlen Lászlóné irányításával (Pitvar, AVE, ÁGISz, Orbai) – működött a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége kötelékében.

91 Nádas Rózsa: Szövetkezetek Erdélyben. *Közgazdasági Szemle*, 1940.

92 Dr. Orosz Pál: Faluszervezés. *Erdélyi Iskola*, 1934. 20.

93 *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 93–95.

94 László József: Magyar Diákotthonért. Papp Ferenc: A diáksegélyezésről. Orbán Endre: Diákszövetkezetet! *Erdélyi Fiatalok*. 1930. 73–74, 76–77, 128–129, 150–152; Népies Irodalmi Társaság Jelentései. TLI kézirat.

INNOVÁCIÓK, MÁRKAJELZÉS ÉS EXPORTTERMELÉS

Jelentős volt a szövetkezetek exporttevékenysége és marketinginnovációja is. Több szövetkezet a nemzetközi piacra is kijutott, exportra is szállított nagy tételben. A csiki fakitermelő és fafeldolgozó szövetkezetek (Arbor, Viktoria) Palesztinába szállított épületfát.⁹⁵ A két tejfeldolgozó telep versenyképes minőségű *márkázott* terméke, a Transilvania vaj, a bukaresti piac egyik fő szállítója volt. A terméket Alexandriába, Palesztinába, Angliába és Görögországba exportálták. A márkajelzés jelentős újítás volt a maga korában, hiszen vele együtt járt a termék minőségének szavatolása is, ezért szigorúan ellenőrizték a beszállított tej minőségét, és elvárták az exkluzív húséget a tejértékesítésben, ahhoz, hogy a kellő mennyiséget tartani lehessen és a kapacitás optimálisan legyen kihasználva.

A reklámszöveg a szövetkezeti tagokat saját termékük iránti hűségre biztatta: „Szövetkezők csak Transilvania pasztőrözött vajat vásárolnak”, a gyakorlatban viszont inkább a beszállítási szerződéshez való hűséget kellett elvárni a tagoktól.⁹⁶ A *Tejszövetkezeti Szemle* rovat a *Szövetkezeti Értesítő*ben a tagság vagy pontosabban a tejszövetkezetek vezetőit tudósította az időszerű tennivalókról, a lapok hivatalos melléklete a törvényekről, rendeletekről az adóbevallási és jogi tájékoztatásokat, úrlapokat közölte. A szövetkezeti gyakorlatról elmondható, hogy állandóan szem előtt tartotta a tagság és tágabban a kisebbségi magyar közönség folyamatos tájékoztatását, képzését a sajtó útján és az oktatási intézményekben. Az egyetemi hallgatók érdeklődésére adott válaszként a Szövetség tisztviselői a hallgatói fórumokon, előadásokon és tudományos igényű lapokban közölték ismereteiket a leendő közéleti személyiségekkel, lelkészekkel, tanárokkal. Az egyetemi hallgatók, akik a harmincas évek elejétől faluszemináriumokat szerveztek és aktívan részt vettek a falukutatásban és falumunkában, 1939-től szövetkezeti szemináriumokat is szerveztek, majd az elméleti képzést nyári vakáció idején vidéki szövetkezeteknél végzett munka során gyakorolták.⁹⁷ 1940-ben a Szövetség tervbe vette a szövetkezeti, mezőgazdasági-háziipari és főiskolás tanfolyamok megszervezését; a kedvezményezett célcsoportok elsősorban a hitel- és tejszövetkezeti vezetők, falusi lakosság, és végül a főiskolás egyetemi hallgatók, akiknek a Méhkas diákszövetkezetben tartott elméleti szemináriumok után, a szünidő alatt alkalmuk nyílt munkát vállalni vidéki szövetkezeteknél.⁹⁸

95 *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 75.

96 Erdélyi magyar tejszövetkezetek „Transsylvania” vajmárkája.

97 *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 48. 81.

98 A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége propaganda bizottsága. *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 93–95.

A helyi *foglalkoztatás*, munkahelyteremtés is jelentős volt a szövetkezeti ágazaton belül.⁹⁹ Románia két legmodernebbül felszerelt tejfeldolgozó üzeme közel száz családnak nyújtott megélhetést. 1937-ben a GHSz-nek és marosvásárhelyi vajgyárának összesen 42 tisztviselője és alkalmazottja volt, a szövetkezetek ellenőrzését 9 szakképzett és speciális ellenőri vizsgával bíró revizor végezte. A Hangya Fogyasztási Szövetkezetek Központjához 1937-ben 320 szervezet tartozott. A központnak, a vidéki tranzitó raktáraknak és a Hangya melletti ellenőrző Uniónak összesen 96 alkalmazottja volt.

A gazdasági válság és konverziós törvények hatására stagnáló hitelműveletek új gazdasági szövetkezetek és tevékenység beindítására ösztönzött, amely kelendőbb mezőgazdasági termékek hatékonyabb értékesítését, új termékek előállítását jelentette, és implicite a szövetkezeti tagok és szövetkezeti vállalat jövedelme és vagyona értékét növelte. Mindez többletjövedelmet nyújtott a családoknak, szövetkezeti tagoknak. A jövedelmezőséget tekintve: a szövetkezeti tagok számára óriási jövedelemtöbbletet hoztak például a tejszövetkezetek, amelyek feldolgozótelepeiken exportra állítottak elő árut. A magyar tejszövetkezetek által 1937-ben bel- és külföldön eladott vaj értéke 34 millió lej volt.¹⁰⁰ Reálértékben a szövetkezetek vagyona is óriási volt. Reáljavak: A Hangya fogyasztási szövetkezeti hálózat (60 000 család, vagyis közel 250 000 fogyasztó) 23 millió lej befizetett üzletrésztőke mellett, a fogyasztás szövetkezeti megszervezése révén 22 millió lejt meghaladó tartalékalapot gyűjtött, míg a saját szövetkezeti ingatlanok értéke megközelítette a 13 millió lejt. 1937-es adatok szerint a magyar szövetkezetek közül 196-nak saját székháza, ill. ingatlana volt. A „Szövetség” GHK-központ vagyonában volt: 2 székház, 2 korszerű tárház, 1 gyümölcsfeldolgozó és -tároló telep, 1 terménytároló, 1 hűtőház, 1 tollraktár. Erdei gyümölcsgyűjtő telep Székelyudvarhelyen, Kovásznán és Hollósarkán volt. Az alkalmazottak nyugdíjintézetének 4 kirendeltségi háza és raktári épülete volt. 217 tagszövetkezet rendelkezett értékes ingatlannal, több szövetkezetnek volt tej- vagy más üzeme, cséplő és gazdasági gépe.¹⁰¹

99 Foglalkoztatás: Románia két legmodernebbül felszerelt tejfeldolgozó üzeme közel száz családnak nyújtott megélhetést. 1937-ben a GHK-nak és marosvásárhelyi vajgyárának összesen 42 tisztviselője és alkalmazottja volt, a szövetkezetek ellenőrzését 9 szakképzett és speciális ellenőri vizsgával bíró revizor végezte. A Hangya Fogyasztási Szövetkezetek Központjához 1937-ben 320 szervezet tartozott. A központnak, a vidéki tranzitó raktáraknak és az Uniónak összesen 96 alkalmazottja volt.

100 *Szövetkezeti Értesítő*, 1938. 92. Az összeg relevanciája tekintetében megjegyezzük, hogy csak a református elemi iskolák fenntartása Erdélyben 1920-tól 1930-ig évente átlagban 18 millió lejbe került, 1930 után 20–20 millióba. Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben*. Budapest, 1990. 430.

101 *Szövetkezeti Értesítő*, 1938. 95.

Jelentős volt a szövetkezetek *szociális* és vidékfejlesztő hatása. A szociális affinitást mutatja, hogy például a medgyesi Pax Hitelszövetkezet 80 munkáslakást épített, illetve kamatmentes hitelt is képes volt nyújtani. Szociális és pedagógiai jelentősége volt az iskola- és diákszövetkezeteknek. Az egyetemi hallgatók klubja a Méhkasban jött létre, amely más ifjúsági szövetkezethez hasonlóan diákmunkát és némi plusz jövedelmet nyújtott tagjainak, de karitatív segélyeket is nyújtottak a szegényebb diákoknak.¹⁰²

Egyszintenciális fontosságú volt a szövetkezeti alkalmazottak nyugdíjintézte. A vidékfejlesztés területén az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Egyesület járt élen, hiszen tevékenységi körébe tartozott a könyvkiadás, képzés, a kistérség termékeinek népszerűsítése és értékesítése, szociális és kulturális intézmények, szövetkezetek létesítése.¹⁰³ A Vidékfejlesztő Szövetkezet mentora Balázs Ferenc volt, aki a fiatal gazdasági szakemberekkel (Vita Sándor, Petrovay, Mikó Imre) szoros barátságban volt, és ő maga nagyon értékes elméleti munkákat írt a szövetkezetekről, falufejlesztésről.

Az erdélyi magyar közösség oktatási és kulturális intézményeinek fenntartásában ugyancsak pótolhatatlan szerepet töltött be a két szövetkezeti központ. A szövetkezetek alapszabályaik szerint kulturális feladatokat is vállaltak: valamennyi szövetkezetnek jövedelme bizonyos hányadát (10–20%) *közművelődési célokra* kellett fordítania. Az 1935-ös szövetkezeti törvény értelmében külön kulturális célú szövetkezeteket is lehetett alapítani.

A kisebbségi közéletben és elsősorban a lakosság túlnyomó részét alkotó rurális lakosság képzésében, tájékoztatásában is fontos szerepet töltöttek be a szövetkezeti központok hivatalos kiadványai.¹⁰⁴ A falusi népkönyvtárszervezésben a Minerva Könyvkiadó vállalat legfontosabb partnerei a szövetkezetek és a két szövetkezeti központ volt, így létesültek a Minerva népkönyvtárak.¹⁰⁵

A szövetkezetek társadalmi szerepét tekintve nemcsak a gazdasági érdekvédelem (EMGE), hanem a tudományos (EME Közgazdasági szakosztálya, elnök: dr. gr. Bethlen László) és ifjúsági szervezetek is elismerték és szakmailag-erkölcsileg támogatták. A Székelyek Kolozsvári Társasága, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* szerkesztősége a *Vásárhelyi találkozó* résztvevői is az északi

102 A kolozsvári (1940. febr. 11-én nyíló) diákközpont létrehozásában a Méhkas diákszövetkezetet a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja támogatta, valamint a Magyar Népközösség és gr. Teleki Ádám. *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 72. Vita Sándor: A fiatalok szövetkezetei. *Szövetkezeti Értesítő*, 1938. 45–46.

103 Szociális affinitás: A medgyesi Pax Hitelszövetkezet, amely 80 munkáslakást is épített, kamatmentes hitelt is képes volt nyújtani. Fontos volt a szövetkezeti alkalmazottak nyugdíjintézte; vidékfejlesztés (Aranyosszék).

104 *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 40.

105 *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 93–95.

népek (elsősorban a dán és a finn) szövetségi demokráciáját tartották követségre méltó paradigmának gazdasági és kulturális-nemzeti vonatkozásban egyaránt.¹⁰⁶ A magyar szövetségi intézményrendszer, azáltal, hogy a nemzeti közösség mintegy felét integrálta és a jól működő stabil szövetségi hálózatban a tagsággal rendszeres gazdasági és kommunikációs kapcsolatot épített ki (közgyűlések, kongresszusok), a kisebbségi magyarság demokratikus intézményrendszerének önszerveződéséhez járult hozzá.¹⁰⁷

AZ 1940–1944 KÖZÖTTI IDŐSZAK

Az Erdélyt kettéosztó bécsi döntés idején működő 768 magyar szervezet közül 556 Észak-Erdélyben, 212 pedig Dél-Erdélyben maradt. Utóbbiak hosszú küzdelem árán kiharcolták, hogy a nagyenyedi Hangya Központhoz csatlakozhassanak, s ezáltal a központ a dél-erdélyi magyar hitel-, gazdasági, ipari és tejszövetkezeteknek is otthont adott. Az észak-erdélyi fogyasztási szervezetek 1940. okt. 24-én megalapították az Erdélyrészi Fogyasztási Szövetkezetek Központját Marosvásárhelyen. Dél-Erdélyben maradt a nagyenyedi Hangya szövetség a kötelékébe tartozó fogyasztási szervezetek 1/3-ával. A reciprocitás elvén alapuló tárgyalások eredménye, hogy a Dél-Erdélyben maradt hitel- és gazdasági szervezetek is autonóm szervezetükhöz, a Hangyához csatlakozhattak, amely valamennyi dél-erdélyi magyar szervezetet érdekvédelmét képviselhette.

Az 1940–1944 közötti időszakban Magyarországhoz tartozó Észak-Erdélyben az 1941/2150. sz. M. E. rendelet szabályozta a szervezetek működését. A rendelet a szövetséget az erdélyi szervezetek csúcshintézményévé tette. Ellenőrzése és felügyelete alá rendelte saját tagszervezetei mellett az összes erdélyrészi szövetségi központot: a Raiffeisen Szövetkezetek Szövetségét és a Plugarul Román Szövetkezetek Központját, valamint az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Központját. A rendelet szerint semmiféle szervezet nem működhetett Erdélyben valamely központi tagság és ellenőrzés nélkül. Paradox módon 1940 után az észak-erdélyi magyar szervezetek továbbra is szembe kellett nézzenek a centralizációs

106 Cseke Péter (szerk.): *Erdélyi Fiatalok*. Dokumentumok, viták. Kriterion, Bukarest, 1990. 11.; *Erdélyi Fiatalok*, 1930. 101. Miért jómódú a dán nép? *Erdélyi Iskola*, 1933. 438–441. Egy öntudatos kis nemzet. Suomi. (Kodolányi János könyve). *Erdélyi Fiatalok*, 1938. 18–23.

107 Petrovay Tibor: Szövetségi ügyünk. In: *Erdélyi Magyar Évkönyv* 1938. 118. Oberding József György: Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági szervezetei a román uralom alatt. *Kisebbségi körlevél*, 1942/1. 16–30. *Szövetségi Értesítő*, 1939. 166. 171.

törekvésekkel, csak éppen most nem a románokkal, hanem Budapestével. A „Szövetség” Központot az Országos Hitelszövetkezeti Központ fenyegette elnyeléssel, míg a „Hangyát” a budapesti „Hangya” Központ akarta teljesen beolvasztani. Végül is az Erdélyi Párt parlamenti képviselőinek tiltakozására és az Erdélyrészi Gazdasági Tanács¹⁰⁸ közbenjárására ezek a Budapestről érkező centralizálási törekvések sikertelenek maradtak, és az észak-erdélyi magyar szövetkezetek megőrizhették erdélyi központjuk önállóságát.

Az 1941/2150. sz. M. E. rendelet (*Budapesti Közlöny*, 82, 1941. 04. 10.) a magyar szövetkezeti jogszabályok hatályát a visszacsatolt Észak-Erdély Szilágy, Kolozs, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Udvarhely, Háromszék és Csík megyére terjesztette ki, a magyar szövetkezetek addigi jogrendjétől lényegesen eltérő, a román szövetkezeti törvényekre visszavezethető változtatásokkal. Az erdélyi szövetkezeti élet számára bizonyos mértékű autonómiát biztosít, aminek nyomán az erdélyi szövetkezetek a saját központjaikba tömörülve folytathatják működésüket. A rendelet különleges intézkedései előírják az összes szövetkezet részére az egységes alapszabály elfogadását, a központokba való kötelező tömörülést. A „Szövetség” GHSz kebelében létesített Választmánynak az összes erdélyi szövetkezeti intézmény fölötti felügyeleti jogot adott. (A Választmány elnöke maga a Szövetség elnöke volt, mellette a Választmány az észak-erdélyi szövetkezeti szövetségek egy-egy képviselője, valamint a pénzügyminiszter által megbízott szakemberek – ezeknek száma nem haladhatta meg a szövetségek képviselőinek számát (rendelet 7. szakasza).

Bihar, Szatmár, Ugocsa és Máramaros megye szövetkezeteire a magyar szövetkezeti jogszabályokat terjesztette ki az 1941/690. M. E. rendelet, és a szövetkezeteket a budapesti központok hatáskörébe utalta.

Az észak-erdélyi 422 román szövetkezet közül 238 szövetkezet megalapította autonóm szervezetét, s a kolozsvári „*Plugarul*” Centrala Cooperativelor Românești¹⁰⁹ keretében és irányításával működött tovább hitel-, áruellátó és értékesítő szervként. Miután a nagyváradi központ a budapestihez csatlako-

108 MOL Z 1049.

109 Az észak-erdélyi román szövetkezetek Plugarul Központja 5 román szövetkezeti szövetség 4–4 képviselőjével alakult meg 1940. dec. 18-án dr. Emil Hațieganu egyetemi tanár elnöklétével, a román szövetkezetek autonóm elhatározásából. Az észak-erdélyi 422 román szövetkezetnek 16 megyei szövetsége működött 1940-ben. A bécsi döntéssel azonban a vezetők és tisztviselők legnagyobb részének Romániába távozása következtében a szövetségek nagyrészt vezetőség nélkül maradtak. *Almanahul cooperativelor Plugarul din Ardealul de Nord 1944*, editat de Centrala cooperativelor românești din Kolozsvár/Cluj, întocmit de părintele Victor Deac. Cluj, 1944. *Bilanțul statistic*. 116–147.

zott, a Plugarul Központ az észak-erdélyi román szövetkezetek Központja 5 román szövetkezeti szövetség 4–4 képviselőjével alakult meg 1940. dec. 18-án dr. Emil Hațieganu egyetemi tanár elnöklétével, a román szövetkezetek autonóm elhatározásából. A Plugarul Központ a fogyasztási szövetkezetei áruellátására Kolozsváron, majd a következő évben Besztercén és Szilágysomlyón is áruraktárt létesített.

Az Erdélyben működő szász szövetkezetek Nagyszebenben maradt központi intézményük helyett Észak-Erdélyben új szövetséget létesített a szász szövetkezeti mozgalom kiindulópontján, Besztercén, a „Raiffeisen” szász szövetkezetek szövetsége „Zentralverband Raiffeisen” néven. Az új szövetség a szász szövetkezeti élet hagyományaihoz híven hamarosan kiépítette kapcsolatait a szász népközösségben, és továbbra is annak szerves részévé tette a szövetkezeti szervezetet. Az észak-erdélyi román szövetkezetek és a dél-erdélyi magyar szövetkezetek képviselői által kezdeményezett reciprocitási tárgyalásokon¹¹⁰ (1940–44) a román, illetve magyar szövetkezetek önrendelkezésének kölcsönös szavatolását kérte mindkét fél a budapesti és bukaresti kormányoknál: rávették a két ország kormányait egyes szigorúan tárolt termékeknek a szövetkezeti szervezet részére való kiutalására, monopolcikkék árusítására szóló engedélyek kölcsönös kiadására, a szövetkezeti alkalmazottak katonai szolgálat alóli felmentésére. A kölcsönösség elve alapján kérték, hogy a „Szövetség” ne éljen a kinevezés jogával a „Plugarul” szövetkezeti központtal szemben (ne nevezze ki igazgatósági tanácsába felügyelőjét), a bukaresti Szövetkezetek Nemzeti Intézete pedig hívja vissza kinevezett képviselőit a dél-erdélyi „Hangya” igazgatóságából. Kölcsönösségi alapon mindkét oldalon enyhült valamelyest a szigor, különösen az erdélyi magyar és román szövetkezeti vezetők személyes kapcsolatainak köszönhetően. Az észak-erdélyi román szövetkezetek működéséről és a reciprocitás elvén alapuló szövetkezeti tárgyalásokról a Plugarul szövetkezetek évkönyve nyújt.¹¹¹ Az észak-erdélyi román szövetkezetek és a dél-erdélyi magyar szövetkezetek képviselői által kezdeményezett reciprocitási tárgyalások a román, illetve magyar szövetkezetek önrendelkezésének szavatolásáért léptek fel a budapesti és bukaresti kormányoknál: rávették a két ország kormányát egyes szigorúan tárolt termékeknek a szövetkezeti szervezet részére való kiutalására, mono-

110 Ion Buzea: *Istoricul cooperăției românești din Ardealul de Nord după 30 august 1940*. In: *Almanahul cooperativelor Plugarul din Ardealul de Nord 1944*, editat de Centrala cooperativelor românești din Kolozsvár/Cluj, întocmit de părintele Victor Deac. Cluj, 1944.

111 *Almanahul cooperativelor Plugarul din Ardealul de Nord 1944*, editat de Centrala cooperativelor românești din Kolozsvár/Cluj, întocmit de părintele Victor Deac. Cluj, 1944. Ion Buzea: *Istoricul cooperăției românești din Ardealul de Nord după 30 august 1940*. In: I. m. 40.

polcikkok árusítására szóló engedélyek kölcsönös kiadására, a szövetségi alkalmazottak katonai szolgálat alóli felmentésére. A kölcsönösség elve alapján kérték, hogy a szövetség ne éljen kinevezés jogával, és ne nevezze ki a Plugarul szövetségi igazgatósági tanácsába felügyelőjét, a Szövetségi Nemzeti Intézete pedig hívja vissza kinevezett képviselőit a „Hangya” igazgatóságból.

Az 1940–44 közötti időszakban a hadiszállítások teljesítése céljából az állam kedvezményekkel és hadi megrendelésekkel kedvezően hatott a magyar szövetségi növekedésére, elsősorban az újonnan létesített Erdélyrészi Hangya területén. A bécsi döntést követő időszak pozitívumai közé tartozik, hogy a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetemen Szövetségtudományi Intézetet hoztak létre, amelynek örökségét a Bolyai Egyetem Szövetségi Tanszéke viszi tovább Nagy Zoltán személyében.

A MAGYAR SZÖVETKEZETEK FELSZÁMOLTATÁSA AZ 1945–1948 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

1944–45 fordulóján a hadi gazdaság és frontávonulás miatt a magyar szövetségi óriási veszteségeket szenvedtek el.¹¹² Az 1944-es hadi események és fosztogatások, áruraktár-lefoglalások, hadiszákmányok súlyos károkat okoztak a magyar szövetségi vagyonában. A szovjet katonai közigazgatás és az újra berendezkedő román közigazgatás idején a marosvásárhelyi Hangya Szövetségi Központja és a nagyenyedi Hangya Szövetségi Szövetsége az 1945. szeptember 15-én tartott együttes közgyűlésükön egyesültek Kaláka Szövetségi Központja néven. A központ székhelye Marosvásárhely lett, kötelékébe 681 szövetség csatlakozott. Nagyenyeden csak áruraktár maradt.¹¹³ A Kaláka központnak a következő osztályai működtek: áru-, termelő, értékesítő, gazdasági, személyzeti, szövetségi, ellenőrző, sajtó-, szövetségi nevelési, jogügyi és könyvelési osztályok. Az 1940–44 között létesített Meggyesfalvi ipartelepén különböző üzemek működtek: gyümölcs- és zöldségszáritó, konzervgyár, ecetgyár, bor- és gyümölcspároló, rum- és likörgyár, vegyszeti gyár, seprű- és kosárkötő üzem, hordó- és ládagyár. Áruraktárai a következő helyeken működtek: Arad, Barót, Dés, Kézdivásárhely, Kolozsvár,

112 Vincze Gábor: Az erdélyi magyar szövetségi sorsa a második világháború után. *Valóság*, 1998/3. 39–55. Uő: A magyar szövetségi küzdelme önállóságuk megvédéséért. In: Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek az erdélyi magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus, Csíkszereda, 1999. 171–186.

113 *Szövetségi Értesítő*, 1946. 145–149.

Marosvásárhely, Nagyenyed, Nagyvárad, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Szilágysomlyó.

1946. április 9–10-én Marosvásárhelyen közös kongresszust tartott a két szövetségi központ, ahol a számadatokat is ismertették: A Kaláka Központ, amelynek 1946-ban 136 000 családfő volt tagja (tehát 540 000 családtag), 527 személyt (köztük szakembereket is) foglalkoztatott központján, 14 kirendeltségén és raktárain, ipartelepein. 681 tagszövetkezetének 710 üzletvezetője és más alkalmazottja volt. 1945-ben 140 munkás és alkalmazott dolgozott a meggyesfalvi ipartelepen. A szövetségi alkalmazottak nyugdíjintézetének 4 kirendeltsége volt. A „Kaláka” Központhoz 585 fogyasztási, 78 hitel-, 12 tej-, 5 ipari és 1 gazdasági szövetségi szervezet, összesen 681 szövetségi szervezet tartozott. Erdei gyümölcsgyűjtő telep Székelyudvarhelyen, Kovásznán és Hollósarkán volt. Az alkalmazottak nyugdíjintézetének 4 kirendeltségi háza és raktárépülete volt. 217 tagszövetkezet rendelkezett értékes ingatlannal, több szövetségi szervezetnek volt tej- vagy más üzeme, cséplő- és gazdasági gépe. A „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetségi Központjához 238 hitel-, 134 tej-, 25 ipari, 9 erdőkitermelő, 4 mezőgazdasági és 11 egyéb tárgyú szövetségi szervezet, összesen 421 szövetségi szervezet tartozott.¹¹⁴ A központban működő osztályok: hitel-, tej-, ipari, mezőgazdasági, fa-, háziipari, ellenőrző, sajtó-, szövetségi nevelési-, személyzetügyi, jogi és könyvelési osztály. A Központ üzemei közé tartoztak a marosvásárhelyi, székelykeresztúri vajgyárak, a baróti tejüzem, a csíkfalvi tejüzem, a csíkszentsimoni keményítő- és hordógyár, a dési gyümölcskonzervgyár és a Pitvar háziipari szaküzlet. Kirendeltségei voltak a központnak: Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában, Sepsiszentgyörgyön, Zilahon és Nagyváradon. A két szövetségi központ összesen közel 200 ezres tagsággal rendelkezett.¹¹⁵

Hogy a kisebbségi magyar társadalom ilyen nagy arányban vett részt jól körvonalazott és szilárd gazdasági szervezetekben, egyértelműen bizonyítja a kisebbségi magyar gazdaságpolitika eredményességét és hatékonyságát, ami még inkább kidomborul, ha figyelembe vesszük a romániai általános közgazdasági helyzetet, az általános vásárlóerő drasztikus csökkenését, az ipari és mezőgazdasági termékek közötti kóros aránytalanságot (3:1 arány), a mezőgazdasági termelékenység, a gabonahozamok és állatállomány visszaesését, jöllehet a két világháború közötti Románia par excellence parasztgazdaságok országa volt (az aktív lakosság 78%-ának jövedelme mezőgazdaságból származott, s csak 10%-a dolgozott iparban).¹¹⁶ Míg a kisbirtok felaprózottsága, a

114 *Szövetségi Értésítő*, 1946. 50.

115 Nagy Zoltán: *Erdély gazdasági életének szövetségi megszervezése*. Kolozsvár, 1946.

116 Hitchins, Keith: *România 1866–1947*. 1997. 359.

mezőgazdasági kultúra alacsony szintje, a termelés-visszaesés, hitelhiány, a gépesítést nélkülöző extenzív gazdálkodás, a kisipar és feldolgozóipar gyengesége általánosan érvényesek voltak a romániai társadalomra,¹¹⁷ a szövetkezeti gazdasági akciók eredménye, hogy modern termelési módszereket honosítottak meg az erdélyi falvakon és új beruházásokat végeztek.

Bármilyen szoros volt a kisebbségek gazdasági függősége, a szövetkezeti mozgalom önálló gazdasági feladatokat és célkitűzéseket valósított meg. Az erdélyi magyarság gazdasági problémáinak megoldásában nem az embertől távol eső, cselekvőképességét meghaladó és az állam hatáskörébe tartozó feladatokat mérte fel, hanem a kisközösségekből felépülő társadalom belső erejében kereste a megoldást. „A szövetkezeti vagyon nem tőkés kizsákmányolásból ered, hanem több százezer magyar munkás és földművelő filléreiből. Ott építettek vajgyárakat, ahol a tejet nem lehetett értékesíteni, ott építették fel Európa egyik legnagyobb keményítőgyárát, ahol a székelyföldi krumplit nem lehetett eladni. Nem kérünk egyebet, csak hagyják jóvá azt az alapszabályt, amelyet eddig minden polgári román kormány jóváhagyott” – mondta Lakatos István, a gazdasági és hitelszövetkezetek szövetségének elnöke az 1946. márciusi szövetkezeti kongresszuson, a kommunista beolvasztás ellen tiltakozva.

Demokratikus és önszerveződő jellegéből kifolyólag az erdélyi társadalom legátfogóbb szervezete volt a szövetkezeti mozgalom. 1945-ben az erdélyi magyarság sorsáról szuverén módon határozni hivatott memorandumot azoknak az erdélyi magyar intézményeknek a vezetői írják alá, akiket a tagok szabadon választhattak, vagy a törvény és a tradíció értelmében állásuknál fogva a magyarság elismert vezetői Erdélyben. A memorandumot Márton Áron katolikus és Vásárhelyi János református püspök mellett a magyarság két legátfogóbb gazdasági szervezetének képviselői írták alá: Szász Pál, az EMGE elnöke, amely több mint 200 000 taggal rendelkezett, a két magyar szövetkezeti központ elnökei – Lakatos István és Korparich Ede –, akik 1102 szövetkezetet és közel 600 000 tagot képviseltek.¹¹⁸

Az állami intézkedések 1945-től a magyar szövetkezetek eltiprását vagy beolvasztását célozták; a demokráciát és emberi jogokat tipró módszereket és

117 Ion Mihalache – Marius Gormsen: *Problema cooperăției române*. București, 1940.

118 Domokos Pál Péter: Márton Áron, Venczel József és társaik ellen indított koncepció per. In: Venczel József: *A falumunka útján*. Budapest, 1990. 243. A szövetkezeti önállóság legkövetkezetesebb védelmezőit börtönnel sújtották. Korparich Edét, a Kaláka elnökét, Kurkó Gyárfást, a Magyar Népi Szövetség elnökét 1949-ben tartóztatták le, 1950-ben Lakatos István magyar szociáldemokrata, aki 1946-ig a „Szövetség” igazgatósági elnöke volt, is sorra került. Márton Áron püspököt és a fentebb említett három személyiséget katonai törvényszéken ítélték fegyházbüntetésre és kényszermunkára. Egyik „bűnük” az volt, hogy makacsul kitarítottak a szövetkezetek önrendelkezése és függetlensége mellett.

beolvasztási politikát az INCOOP (Nemzeti Szövetkezeti Intézet) a kommunisták által dominált kormányzat rábólintásával folytatta 1945-től kezdődően. A magyar szövetkezeteket kirekesztették az állami utalású áruk elosztásából, a hitel- és áruellátást ugyanis a megyei federálékon keresztül osztották le kizárólag a román szövetkezeteknek, a szövetkezeteknek szánt 8 milliárd lej állami hiteltől a magyar hitelszövetkezetek nem részesültek, miközben az észak-erdélyi román szövetkezetek 3 évi adómentességet kaptak az 1945/525. sz. rendelet törvénnyel. A tejszövetkezetek a bukaresti Tejközpont (ODELAP) által megszabott árakon vásárolhatták fel a tejet, ám e neveltségesen alacsony ár miatt a termelőknek nem állt érdekében az eladás, így például a marosvásárhelyi vajgyárnak a teljesítménye a napi harmincezer liter tejről ezerötszáz literre esett vissza, miután a vajbeszolgáltatási kötelezettség is a szövetkezeti vajgyárat sújtotta, annak ellenére, hogy az 1946-ban beszolgáltatott vaj 72%-át termelte. A legnagyobb fakitermelő szövetkezet, a Gyergyói Erdőbirtokosok Fakitermelő Szövetkezete másfél évig nem működhetett, mivel az INCOOP nem ismerte el alapszabályát.

Az 1945. július 1–6-i országos szövetkezeti kongresszuson – amelyre az 1200 magyar szövetkezetet képviselő magyar központok nem kaptak meghívást – a résztvevők határozatot hoztak, hogy a még különálló szövetkezeteket „nemzetiségre való tekintet nélkül” a megyei federálékba kell kényszeríteni. E határozat végrehajtása egyenértékű lett volna azzal, hogy a magyar szövetkezeti központokat feloszlatják, vagyis a magyar szövetkezeti mozgalom irányító szerveit megsemmisítik, s az 1947-es árakon mintegy négyszáz-ötszáz millió forintra becsült vagyonukat, ipartelepeiket a megyei federálék között szétosztják.

A magyar szövetkezetek tiltakozására és többhónapos tárgyalások után sikerült elérni, hogy az INCOOP több módosítással jóváhagyta a magyar központoknak a román törvények szerint módosított alapszabályait. A sorozatos törvénysértések viszont tovább folytatódtak: 1946-ban az új szövetkezeti törvény előkészítő bizottságába egyetlen magyar szakembert sem hívtak meg. Az INCOOP felülvizsgálta az alapszabályzatokat; ugyanez nevezett ki a Központok igazgatóságának 9 tagjából 4-et (az igazgatósági tagságnak csak a fele plusz egy részét választhatta a szövetkezet közgyűlése). Az INCOOP az akár nem is létező megyei federálék kötelékébe akarta kényszeríteni a magyar szövetkezeteket, 1947-ben az INCOOP a megyei federálék Bukarestben megrendezett országos értekezletén elrendelte az egyesítést és azt, hogy a szegény népréteget vonják be a szövetkezetekbe, a vezetőségekbe pedig „a demokrata pártokban aktívan résztvevő szegényeket kell – akár szabotázs árán is – beültetni”. A román megyei federálékba való beolvasztást az INCOOP 1948/461. számú rendelete pecsételte meg. A rendelet értelmében „az egyesülést a szö-

SZÖVETKEZETEK ERDÉLYBEN ÉS EURÓPÁBAN

vetkezetek igazgatósága határozza el, anélkül, hogy e célból a közgyűlést kellene összehívni, azzal, hogy a fúzió végrehajtását az igazság tudomásulvétele végett a legközelebbi évi rendes közgyűlésen bejelenti”. A szövetkezetek igazgatóságai, a sorozatos kinevezések, a kommunista ügynökök becsempészése után az autonómia mellett kardoskodók kizárásával, lejáratásával, a szövetkezeti vagyon átjátszásával immár készek voltak beleegyezni a megyei federálékba olvadásba. A magyar hitelszövetkezetek felszámolása 1948 májusában ment végbe, amikor „egységesítették” a községi szövetkezeteket, és a vidéki hitelfolyósítást azontúl a Román Nemzeti Bank végezte. Néhány hónappal később, az 1948. augusztus 3-i „tanügyi reform” következtében megszűntek az iskolaszövetkezetek is. 1948-ban megjelennek az új alapszabályok, a lapok beszámolnak arról, hogy a szövetkezeti fúziók megtörténtek, az egyesüléssel alakult új szövetkezetek öröklik a régi szövetkezetek összes vagyonrészét. 1949-ben vette kezdetét a „kollektív kapitalista vállalatok” átalakítása. A Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1949. március 3–5-i plenáris ülésén hozott határozata nyomán április 2-án új szövetkezeti törvény jelent meg, amely után „szocialista”, pontosabban: sztálinista típusú szövetkezetek jöttek létre. Államosították a szövetkezetek vagyonát, autonómiájuk névlegessé vált, önkényesen leszűkítették a tevékenységi körüket és a szakmai képzési lehetőségüket, valamint tervutasításos rendszert kényszerítettek rájuk.¹¹⁹

1949 májusában megyei szervezési bizottságok alakultak, amelyek végül egyesítették a magyar fogyasztási szövetkezeteket a románokkal – ami által a „Kaláka” központ nem csak de facto, hanem de jure is megszűnt. A korabeli álláspont szerint természetesen egészen másról volt szó: „a román és magyar nemzetiségű dolgozó parasztok mesterséges szétválasztása” szűnt meg. „A fogyasztási szövetkezetek *végző átalakítására* 1950-ben került sor, amikor a március 19-21-i bukaresti szövetkezeti kongresszuson megalakították a Fogyasztási Szövetkezetek Szövetségét, a CENTROCOOP-ot, amelynek minden romániai fogyasztási szövetkezet a tagja lett.”¹²⁰

119 *Szövetkezés*, 1948. 15.

120 Vincze Gábor: Az erdélyi magyar szövetkezetek fél évszázada, in Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. Kolozsvár, 2001, 287.